

Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

Філологічний факультет

Кафедра історії та культури української мови

ФУНКЦІОНУВАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ
У РОМАНІ ПЕТРА ШЕКЕРИКА-ДОНИКОВОГО
„ДІДО ИВАНЧІК“

Дипломна робота

рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконала:
студентка 6 курсу, 601 групи
денної форми навчання
спеціальності 014.01 „Середня освіта
(українська мова та література)”
Берегуля Мар’яна Теодорівна
Науковий керівник:
д. філол. н., проф. Скаб М. В.
Рецензент:

До захисту допущено:

Протокол засідання кафедри №

від «___» _____ 2021 року

Зав. кафедри _____ проф. Колесник Н. С.

Чернівці – 2021

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ ТЕКСТОВИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ПРАЦЬ	4
ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ	9
1.1 Фразеологізм як об'єкт дослідження в лінгвістиці	10
1.2 Класифікація фразеологічних одиниць.....	13
1.3 Функціонування фразеологічних одиниць у художніх текстах	16
1.4 Особливості функціонування діалектних фразеологічних одиниць у художньому тексті	18
1.5 Роман Петра Шекерика-Доникова „Дідо Иванчік“ як самобутнє явище в українській літературі	19
<i>Висновки до розділу 1</i>	<i>23</i>
РОЗДІЛ 2. ФРАЗЕОЛОГІЗМИ В РОМАНІ ПЕТРА ШЕКЕРИКА-ДОНИКОВОГО „ДІДО ИВАНЧІК”	25
2.1 Традиційна фраземіка роману Петра Шекерика-Доникова „Дідо Иванчік”	26
2.2 Трансформації фразем у романі „Дідо Иванчік”	38
2.3 Авторські фразеологізми в романі Петра Шекерика-Доникова „Дідо Иванчік”	50
<i>Висновки до розділу 2</i>	<i>64</i>
РОЗДІЛ 3. МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ РОЗДІЛУ „ФРАЗЕОЛОГІЯ” У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ	67
3.1 Місце фразеології у шкільному курсі української мови: аналіз програм і підручників	67
3.2 Формування комунікативної компетентності учнів у процесі вивчення фразеології	71

3.3 Основні види класної та позакласної роботи з фразеології (урок у форматі гри-вікторини „Цікава фразеологія”)	74
<i>Висновки до розділу 3</i>	82
ВИСНОВКИ	83
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	87

**ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ ТЕКСТОВИХ ДЖЕРЕЛ ТА
ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ПРАЦЬ**

Шекерик – Шекерик-Доників П. Дідо Иванчік. Львів, 2007. 495 с.

Шекерик-2020 – Шекерик-Доників П. Дідо Иванчік. Брустурів:
Дискурсус, 2020. 832 с.

СФУМ – Словник фразеологізмів української мови / уклад.:
В. М. Білоноженко та ін. Київ : Наукова думка, 2003. 1104 с.

ВСТУП

Кожна історична епоха має певну світоглядну домінанту, яка знаходить своє відображення не тільки в соціально-політичній площині, а й безпосередньо визначає методологію й загальний вектор наукових досліджень. Нині у мовознавстві провідними стають лінгвокогнітивний та лінгвокультурний підходи аналізу, які дають змогу розглядати мову крізь призму функціонування людини в ній, тобто простежити динаміку мовної картини світу з урахуванням людського осмислення реальності.

У фразеології мови відображено історію народу, його світогляд, настрої, почуття, побут та звичаї. Фразеологічні одиниці – більшою мірою, ніж інші пласти мовних одиниць, відображають світобачення через призму мови й національної культури.

Актуальність обраної теми. Мовна палітра (передусім діалектно-фразеологічна основа) роману Петра Шекерика-Доникова „Дідо Иванчік” зумовлює можливість багатоаспектності лінгвістичних досліджень: з одного боку, гуцульські говірки можуть становити об’єкт вивчення діалектології, з іншого – широкий спектр фразеологічних одиниць викликає інтерес лексикологів, фразеологів та істориків мови. Незважаючи на це, у наявних дослідженнях аналізують окремі фонетичні, лексичні чи синтаксичні сегменти (так, фонетичний рівень тексту досліджує В. Ґрещук („Гуцульські фонетичні риси у мові роману Петра Шекерика-Доніківа „Дідо Иванчік”” [17]), лексичний – Н. Янчук („Фразеологічні одиниці в романі Петра Шекерика-Донікова „Дідо Иванчік” [66]), синтаксичні особливості роману окреслює О. Даскалюк „Аналіз семантики предиката (імператива) у текстах молитов та замовлянь гуцулів” [21], дослідження фразеологічної основи зводиться до загальної характеристики функціонування фразеологічних одиниць в романі (В. Ґрещук „Мова роману Петра Шекерика-Доникова „Дідо Иванчік” [18])).

Мета дослідження – здійснити аналіз фраземіки в романі „Дідо Иванчік” П. Шекерика-Доникова, розглянувши фраземи в контексті репрезентації позамовної картини світу гуцулів.

Досягнення поставленої мети вимагає виконання таких **завдань**:

1. Простежити еволюцію поглядів мовознавців на фразеологію як науку.
2. На основі опрацьованих наукових джерел систематизувати й узагальнити філологічні дослідження про призначення і функції фразеологічних одиниць у художньому тексті, визначити їхні основні ознаки.
3. Визначити фраземи у романі Петра Шекерика-Доникова.
4. Виокремити традиційні (загальнонаціональні), трансформовані та авторські фраземи.
5. Здійснити семантичний аналіз зафіксованих фразеологізмів.
6. Розробити конспект уроку-вікторини „Цікава фразеологія” для учнів 6-го класу закладу загальної середньої освіти.

Методи дослідження. Методика наукової розвідки зумовлена метою та завданнями й ґрунтується на засадах комплексного застосування таких методів: *описовий* із прийомами наскрізного виписування – для відбору фактичного матеріалу; *структурного* – для аналізу фразеологічних одиниць та їх репрезентації в художньому тексті; *методики лінгвістичного спостереження, класифікації та систематизації* – для поділу мовних явищ на основі диференційних ознак через зіставлення та узагальнення; *прийом кількісного підрахунку* – для визначення частотності вживання тих чи тих фразеологізмів.

Об’єктом дослідження є фразеологічні одиниці, зафіксовані в романі Петра Шекерика-Доникова „Дідо Иванчік” [61].

Предмет дослідження становлять їх структурно-семантичні, функційні та стилістичні особливості.

Матеріалом дослідження є картотека, яка налічує 304 фразеологізми, відібраних методом суцільної вибірки із роману П. Шекерика-Доникова „Дідо Иванчік”.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в ній досліджено функціонування фразеологічних одиниць української мови у романі Петра Шекерика-Доникова „Дідо Иванчік”, що вможливило з’ясувати як їхні універсальні закономірності, так і регіональну специфіку.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що матеріали дослідження можуть бути використані під час вивчення навчальної дисципліни „Сучасна українська мова” (розділ „Фразеологія”), діалектології, читанні спецкурсів та проведення спецсемінарів для студентів-філологів. Дібраний фактичний матеріал і висновкові положення прислужаться педагогам у підготовці засідань наукового гуртка української мови, а також під час читання спецкурсу / факультативу з літератури рідного краю, зокрема для ознайомлення з творчістю П. Шекерика-Доникова в середній та вищій школах.

Апробація результатів дослідження. Результати проведеного дослідження представлено в доповіді на науково-практичній конференції в Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича (2021), опубліковано тези:

Берегуля М. Фразеологічні одиниці з соматичним компонентом у романі Петра Шекерика-Доникова „Дідо Иванчік”. *Матеріали студентської наукової конференції Чернівецького національного університету (20–21 квітня 2021 року)*. Філологічний факультет. Чернівці: Чернівец. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2021. С. 21–22.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, переліку умовних позначень текстових джерел та лексикографічних праць, трьох розділів із висновками до них (розділ 1 – „Теоретико-методологічні засади вивчення фразеологічних одиниць”, розділ 2 – „Фразеологізми в романі Петра

Шекерика-Доникова „Дідо Иванчік”, розділ 3 – „Методичні засади вивчення розділу „Фразеологія” у закладах загальної середньої освіти”), висновків та списків використаної літератури (67 найменувань). Загальний обсяг роботи – 93 сторінки. Основний текст – 82 сторінки

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ

На думку дослідників, вивчення фразеологізмів розпочато з праць О. Потебні, який першим поставив питання про характер стійких зворотів та закономірності їх утворень, І. Срезневського, який досліджував утворення слів із зворотів, О. Шахматова, П. Фортунатова, В. Виноградова та інших науковців, які активно працювали над аналізом фразем у XIX – XX ст. Основоположником теорії фразеології вважають швейцарського мовознавця Ш. Баллі, який вперше упорядкував поєднання слів у своїй праці „Французька стилістика” та виокремив фразеологію в самостійний розділ лексикології. У вищезгаданих авторів фразеологія не була предметом спеціального дослідження, а становила окреме зацікавлення, наприклад, семантикою чи синтаксисом.

Грунтовними дослідженнями з фразеології вважають праці Л. Скрипник („Фразеологія української мови”) [52], Н. Бабич („Фразеологія української мови”) [5], М. Алефіренка („Теоретичні питання фразеології”) [4], А. Івченка („Українська народна фразеологія: ареали, етимологія”) [32], В. Ужченка („Фразеологія сучасної української мови”) [57] та ін., монографії яких є основою теоретичних засад української фразеології.

У працях сучасних мовознавців спостерігаємо нові аспекти у вивченні фразеології: її місце в системі мови, фраземіка в системі ідіостилю (В. Жайворонок, В. Калашник, Л. Лисиченко), фразеологія як вираження національного менталітету (В. Жайворонок, М. Жуйкова, В. Конобродська, Н. Сологуб, М. Скаб), символи у фразеологічній системі мови (В. Кононенко, М. Дмитренко, О. Селіванова). Посилилося й вивчення діалектної фразеології (С. Бевзенко, Н. Венжинович, Г. Доброльожа, В. Ужченко та ін.).

1. 1 Фразеологізм як об'єкт дослідження в лінгвістиці

Серед мовознавців немає одностайної думки щодо визначення фразеологізму як мовної одиниці, передусім через різні погляди на ієрархічну позицію фразеології як науки. Так, М. Шанський об'єднує фразеологію з лексикою, виокремлюючи лексико-фразеологічну систему. В. Жуков надає їй статусу проміжного рівня. „Фразеологію у широкому розумінні можна розглядати в контексті вивчення мови художньої літератури, фольклору, а у вузькому – з вивченням словникового складу мови й потребою тлумачити значення деяких стійких словосполучень”, – наголошує Н. Бабич [5, с. 63].

Дослідження фразеологізмів передусім вимагає чіткого розмежування, які саме вирази до них потрібно зараховувати і якими термінами їх називати. Фразеологізм – специфічна мовна одиниця, адже досі цей термін не має чітких меж, виразності та однозначності. Так, М. Алексеєнко зазначає, що є „лише одна фразеологія”, яка складається з трьох типів одиниць – ідіоми, фраземи і паремії. Частотність вживання та структурна сталість ідіом зумовлюють центральне положення ідіоматики в системі інших розділів. Об'єктом вивчення фраземіки є фразеологічні, перифрастичні і фразеологізовані термінологічні сполучення. Прислів'я та приказки, афоризми становлять базисну основу дослідження пареміології [3, с. 84]. Розмежування за такими рівнями досить умовне і можливе на теоретичному рівні, адже присутньо фразеологізми перебувають на периферії. Проте вчений найчастіше вживає термін *фразеологічна одиниця*, як і більшість мовознавців (А. Івченко, М. Олійник, Л. Скрипник, В. Коваль). В. Білоноженко користується трьома термінами: *фразеологічна одиниця*, *фразема*, *фразеологізм*. Варто також зазначити, що в українській фразеології існує значна кількість синонімів на позначення терміна *фразеологізм*: *фразеологічний вираз*, *фразеологічний вислів*, *фразеологічний зворот*. В. Мокієнко використовує термін *зворот*, *ідіома*, *образний вираз*, *стійкий зворот*. Вищезгадані терміни вживають як рівнозначні, синонімічні з метою стилістичного урізноманітнення.

У сучасному мовознавстві існує чимало визначень фразеологізму.

У „Словнику лінгвістичних термінів” Д. Ганича та І. Олійника подано таке визначення: „фразеологічна одиниця (фразеологізм) – лексико-граматична єдність двох і більше нарізнооформлених компонентів, граматично організованих за моделлю словосполучення чи речення, але неподільна лексично, стійка у своєму складі й структурі, яка, маючи цілісне значення, відтворюється в мові” [13, с. 324].

В „Енциклопедії української мови” М. Алефіренко подає термін так: „Фразеологізм, фразеологічна одиниця, фразеологічний зворот, фразема – нарізно оформлений, але семантично цілісний і синтаксично неподільний мовний знак, який своїм виникненням і функціонуванням зобов’язаний фраземотворчій взаємодії одиниць лексичного, морфологічного та синтаксичних рівнів” [58, с. 770].

Б. Ларін під фразеологізмом розумів „стійку словосполуку, яка характеризується втратою первісних реалій і появою нового метафоричного значення” [35, с. 5].

„Фразеологічна одиниця, – зазначає В. Мокієнко, – відносно стійке відтворюване експресивне поєднання лексем, що мають, як правило, цілісне значення” [41, с. 26].

Л. Авксентьєв визначає фразеологізм, як „окрему самостійну одиницю мови, що характеризується фразеологічним значенням, компонентним складом, граматичними категоріями, відтворюваністю” [1, с. 16].

Попри певну відмінність трактування різними науковцями, є багато й спільного: усі мовознавці сходяться на думці, що фразеологізм – це особлива мовна одиниця, яка має свої ознаки: семантична цілісність (В. Виноградов, Г. Удовиченко), фразеологічна відтворюваність (Л. Ройзензон), метафоричність (О. Кунін, Б. Ларін), стійкість (В. Жуков, Л. Юрчук), еквівалентність слову (О. Реформатський), нарізнооформленість (О. Молотков, Л. Скрипник), неперекладність (Л. Булаховський). Найчастіше

вчені вказують на такі ознаки фразеологізму, як: фразеологічне цілісне значення, відтворюваність, відносна постійність компонентного складу та структури й експресивність. Розглянемо ці ознаки.

Фразеологічне цілісне значення виникає на основі переосмислення вільного словосполучення. Унаслідок втрати лексичних значень складників фразеологічного цілісного, деактуалізовані лексеми набувають нового смислового значення, тобто стають основою іншого фразеологізму.

Більшість науковців вважає відтворюваність основною ознакою фразеологізмів. Фразеологічні одиниці відтворюються як готові надслівні утворення, основою для яких стає поняттєва пам'ять мовців. Вони існують у мові як готові „блоки”, з яких ми конструюємо речення і які використовуємо в процесі образної номінації предметів, явищ, властивостей.

Сталість фразеологізму забезпечується тим, що він завжди має у своєму складі одні й ті ж слова (інколи з певними варіаціями), що розташовуються у фіксованому порядку. Відносна постійність компонентного складу і структури виявляється в можливості варіювання у межах норми, тобто потенційних можливостей для різного роду варіантів. Саме такий характер постійності компонентного складу дозволяє трансформувати, здавалось би, найстабільніші одиниці мови, якими є фразеологізми.

Варто зазначити, що експресивність як ознаку фразеологізмів виокремлюють не всі дослідники. Сутність фразеологічних одиниць детермінує функційне призначення фразем – надання експресивно-оцінних конотацій наявним реаліям. На формальному рівні це реалізується у формі зображально-виражальних засобів: метафори, метонімії, гіперболи, паралелізмів. Здебільшого експресивність є важливою ознакою в художньому тексті, коли автору потрібно підсилити зміст висловлюваного, суб'єктивно передати індивідуальне сприйняття дійсності. М. Олійник вважає експресивний компонент основним для фразеологічного значення [45, с. 3].

Отже, у нашому дослідженні фразеологічну одиницю розглядатимемо, за визначенням В. Ужченка, як „надслівну, семантично цілісну, відносно стійку (з допуском варіантності), відтворювану й переважно експресивну одиницю, яка виконує характеризуально-номінативну функцію” [57, с. 22].

1.2 Класифікація фразеологічних одиниць

До актуальних питань фразеології належить проблема класифікації фразеологічних одиниць, наукові основи були виведені й апробовані Л. Булаховським, В. Виноградовим, Б. Ларіним, Г. Удовиченком. Залежно від домінантного критерію, покладеного в основу кожної з них, сформувалися класифікації: семантична (Ш. Баллі, В. Виноградов, Б. Ларін, М. Шанський), структурна (Л. Скрипник), граматична (В. Архангельський, О. Молотков), генетична (Л. Булаховський), ідеографічна (Ю. Прадід, В. Ужченко), стилістична (І. Білодід, Г. Їжакевич).

Семантичну класифікацію уперше опрацював Ш. Баллі у своїй праці „Французька стилістика” (1909), виокремив 3 групи: фразеологічні єдності, фразеологічні ряди, звичайні словосполучення. У вітчизняному мовознавстві найбільш відомою є семантична класифікація фразеологізмів В. Виноградова. Вона базується на ступені семантичного зв'язку між компонентами. Зважаючи на це, учений виокремлює три групи фразеологічних одиниць: фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності та фразеологічні сполучення.

Фразеологічні зрощення (ідіоми) – це неподільні словосполучення, що виконують цілісну номінативну функцію і характеризується тим, що жоден з компонентів не зберігає свого окремого значення (наприклад: *теревені правити, підкласти свиню, врізати дуба, викинути коника*) [52, с. 13].

Фразеологічні єдності – це сполучення слів, у яких метафорично переосмислене одне слово, але цілісне значення їх умотивоване значенням компонентів (наприклад: *сіль землі, гнути першу скрипку, на носі*) [52, с. 14].

Фразеологічні сполучення – це звороти, що утворюються завдяки реалізації фразеологічно зв'язаних значень слів (наприклад: *чухати голову, виводити в люди, пустити з торбами, як піску морського*) [52, с. 14].

М. Шанський спробував удосконалити цю класифікацію, виділивши четвертий клас – фразеологічні вирази, до яких належать звороти, що складаються цілком із слів з вільним значенням (наприклад: *Не все те золото, що блищить*) [52, с. 15].

Питанню стилістичної класифікації фразеологізмів приділяли увагу Л. Булаховський, І. Білодід, О. Єфимов, Г. Їжакевич, І. Чередниченко. Найчастіше фразеологічні одиниці групують на:

- розмовно-побутові, які використовують переважно в усній формі та художньому мовленні, мають „знижене” стилістичне забарвлення (*ні в які ворота не лізе, зарубати на носі, кури заклюють, душа радіє, пошити в дурні*);
- книжні, які використовують переважно в писемному мовленні, мають „підвищене” стилістичне забарвлення (*нести свій хрест, агнець Божий, юридична особа*);
- стилістично нейтральні фразеологізми (*у гуморі, біла ворона, ловити себе на думці, просто неба*) [52, с. 22].

Стилістичний аспект не може бути покладений в основу вивчення фразеології, оскільки не існує чітких критеріїв розрізнення стилів, що зумовлює і нечіткість меж між самими фразеологізмами.

Л. Булаховський створив генетичну класифікацію фразеологічних одиниць, що передбачає групування фразеологізмів за джерелами їх походження:

1. Прислів'я та приказки (*Більше діла – менше слів*).
2. Професіоналізми, що набули метафоричности (*білими нитками шитий*).
3. Усталені вирази з жартів та анекдотів (*за двома зайцями поженешся – жодного не впіймаєш*).

4. Переклади іншомовних висловів (*прийшов, побачив, переміг*).
5. Вислови з античної культури (*нитка Аріадни, ріг достатку*).
6. Цитати й образи з Біблії (*блудний син, співати Лазаря, сіль землі*).
7. Крилаті вислови письменників (*ти завжди відповідаєш за тих, кого приручив*).
8. Фрази відомих людей (*Свободу не спинити!*) [8, с. 118].

Генетична класифікація надзвичайно корисна з діахронного аспекту вивчення фразеології кожної національної мови. Однак, на жаль, вона не може охопити всі фразеологічні одиниці, бо далеко не завжди можна навіть на основі спеціальних досліджень точно встановити джерело виникнення фразем.

Л. Скрипник поділяє фразеологічні одиниці на такі граматико-структурні класи:

1) фразеологізми, організовані за моделлю словосполучення (рідше – речення), які за семантикою і структурою співвідносяться з окремим словом (функціонують як один член речення): (*танцювати під чужу дудку, без задніх ніг*);

2) фразеологічні одиниці – фрази, що мають організацію простих або складних речень (*далеко кущому до зайця; приший кобилі хвіст*) [52, с. 23].

Тематичний принцип поділу фразеологічних одиниць представлено в ідеографічній класифікації. В українському мовознавстві вперше поділ фразем за тематикою застосував М. Номис. Найвідоміші класифікації представлені у працях М. Алефіренка, М. Демського, Ю. Прадіда, В. Ужченка. Наприклад, кожна модель окреслена фразеотематичною групою, фразеосемантичним полем, варіантно-синонімічним полем і варіантно-синонімічною групою. ФТГ **Людина** – ФТП **Людина як жива істота** – ФСП **Психічний стан** – ВСГ „боятися”: *аж у лице почорнів, рот заціп, кров у жилах застигає*.

Ідеографічна класифікація фразеологізмів репрезентує мовну картину світу. Складність ідеографічного поділу полягає в тому, що одні й ті самі вирази – це одиниці для кількох розрядів.

1.3 Функціонування фразеологічних одиниць у художніх текстах

Роль фразеологічних одиниць як стилістичного засобу дуже важлива. Одним із джерел збагачення національної фразеології є мова письменника. За допомогою фразеологічних одиниць в автора з'являється можливість в художньому тексті точно і змістовно передати мовлення героя, створити його неповторний образ.

Розвиток фразеології зумовив підвищену увагу мовознавців до вивчення функційного аспекту фразеологічних одиниць – стильових особливостей вживання, прагматично-комунікативної мети, авторських інтенцій. Тривалий час вивчали функціонування фразеологізмів у тексті такі мовознавці, як В. Білоноженко, В. Ващенко, І. Гнатюк, Р. Зорівчак, М. Коломієць, Л. Назаренко, Ю. Прадід, Л. Скрипник, В. Ужченко.

Фразеологічні вирази посідають особливе місце в структурі зображально-виражальних прийомів та засобів мови. Кодуючи в собі експресію й оцінні властивості, вони репрезентують об'єкт, суб'єкт, дію, ситуацію чи навіть контекст з особливою образністю та символічністю. Оперування фразеологізмами дають змогу авторові не тільки відтворити специфіку часопростору зображуваного або менталітету персонажів, а й залучити читача до тлумачення глибинних пластів форми й змісту, співпереживання й осмислення тексту.

Незважаючи на велику експресивність, що відрізняє фразеологізми від інших мовних одиниць, їхнє часте вживання стирає їх образну виразність, тому письменник за допомогою певних прийомів намагається оновити вираз, трансформуючи його. При цьому перетворення фразем пов'язане з творчими завданнями автора, реалізацією авторського задуму. Вони розширюють, поглиблюють, конкретизують значення фразеологізмів, вносять різноманітність у мову автора і персонажів, дозволяючи уникати шаблонного вживання загальнонаціональних фразем.

Найпоширенішими типами трансформації фразеологічних одиниць є розширення або скорочення компонентного складу, заміна лексичного компонента.

Авторські фразеологізми відображають не лише особистість письменника, а й його епоху, її позитиви й недоліки. Такі фраземи служать стилістичним, художнім засобом відображення певного етапу в житті народу.

У тексті фразеологічні одиниці виконують оцінну, емоційно-експресивну, функцію портретної характеристики, функцію відтворення внутрішнього стану персонажа, функцію мовної характеристики персонажів.

Оцінна функція. За допомогою фразем автор намагається викликати у реципієнта певну рефлексію до зображуваного, позитивного чи негативного. Доброзичливе ставлення, підтримку чи захоплення відтворено у таких фразеологізмах: *майстер на всі руки, море по коліна, піти в вогонь і в воду*. Негативне ставлення до дійсності виражають фразеологізми: *обвести навколо пальця, стелитися під ноги, палець об палець не вдарити*.

За допомогою емоційно-експресивної функції фразеологізми, які виконують таку функцію, виражають психічний стан людини, її настрої, переживання та почуття (*душа в п'яти тікає, ні живий ні мертвий, душа радіє*). Емоційно-експресивні виражальні засоби – синкретичний результат культивування соціопсихологічних (соціальні ролі, емоційний вплив, психологія взаємин, ситуація комунікації) і власне мовних (зменшено-пестлива та згрубіла лексика, використання епітетів, порівнянь, метафор) засобів.

Функція портретної характеристики. Зовнішність людини змальовується розгалуженими спектрами висловів. Позитивнооцінні фразеологізми, наприклад: *хоч з лиця воду пий, кров з молоком, як пава* протиставляються негативнооцінним як *мара, як чорт сім кіп гороху змолотив на виду, сліпа курка*.

Функція мовної характеристики персонажів. Фразеологізми індивідуалізують мовлення конкретного персонажа. Уживанням сталих зворотів дійова особа сигналізує про свій характер, вік, соціальний стан, суспільне становище.

1.4 Особливості функціонування діалектних фразеологічних одиниць у художньому тексті

Діалектна фразеологія завжди привертала увагу мовознавців. Зокрема, діалектні фраземи південно-східних говорів досліджували В. Ужченко, Д. Ужченко, В. Чабаненко, А. Івченко, Р. Міняйло, поліських – Г. Доброльожа, Г. Аркушин, П. Грищенко. Найбільш досліджені діалектні фразеологізми південно-західного наріччя: буковинські (Н. Бабич), гуцульські (В. Грещук, В. Грещук), наддністрянські (Д. Гринчишин), закарпатські (Й. Дзендзелівський, С. Бевзенко, Н. Венжинович, В. Лавер), бойківські (М. Демський, Ю. Прадід), подільські (Н. Коваленко).

Погоджуємося з думкою мовознавців В. Грещука та В. Грещук, що діалектна фразеологічна одиниця – це стійкий вираз, одним із компонентів якого є діалектизм та який вживається лише на певній території [19, с. 261]. Проте до діалектних одиниць відносимо також фразеологізми, у складі яких не має діалектизмів, але які відрізняються від літературних значенням. Наприклад, у літературній мові є фразеологізм *дивитися в руки* ‘бути у повній матеріальній залежності від кого-небудь; сподіватися на чиюсь матеріальну підтримку, допомогу’. Однак, тотожна фразема *дивитиси у руки*, розповсюджена у гуцульських говірках, має зовсім інше значення ‘звертати увагу на щось’.

У художньому тексті діалектні фразеологізми найчастіше виконують експресивну функцію, вони надають динамізму, виразности, нового смислового відтінку текстові: *усекі гадки зачели йиму роєм бжіл летіти в голов* (Шекерик, с. 301); *репотіла на него не своїми голосами*

(Шекерик, с. 160), виражають ставлення автора до зображуваного, героїв твору: *провадити войну на житє й смерть* (Шекерик, с. 402).

Письменники використовують діалектні фрази, щоб увиразнити характеристику персонажів, описати їхню зовнішність, риси характеру: *ні бе, ні ме* (Шекерик, с. 131); *Ні до Бога, ні до людей* (Шекерик, с. 284).

Велику роль у художньому творі відіграють вигуківі фрази, які хоч і не мають лексичного значення, проте дають змогу авторові виражати різноманітні емоції мовця: здивування, осудження, схвалення, прокльони та побажання: *сумліне би те гризло* (Шекерик, с. 39); *Не дай Госпидку* (Шекерик, с. 33) тощо.

За допомогою діалектних фразеологічних одиниць, у яких усі компоненти є діалектизмами, автор наближує читача до конкретної дійсності, відтворює локальні особливості: *аби мочі хоть-кому плунути у юшку* (Шекерик, с. 174).

1.5 Роман Петра Шекерика-Доникова „Дідо Иванчік“ як самобутнє явище в українській літературі

Творчість гуцульського письменника Петра Шекерика-Доникова, якого С. Процюк назвав „літописцем гуцульського космосу”, ще не знайшла належного вивчення. Він увійшов в історію першої половини ХХ століття як відомий громадсько-політичний і культурний діяч Гуцульщини, етнограф-фольклорист і самобутній письменник. П. Шекерик-Доників зібрав понад 100 оповідань про опришків, що вміщені у збірнику „Народні оповідання про опришків” В. Гнатюка. Інші записи пісень, колядок, щедрівок, переказів, казок, гуцульських звичаїв та обрядів були опубліковані у працях В. Шухевича. Також П. Шекерик-Доників видавав „Гуцульський календар”, у якому описував видатні події, побут, традиції до свят. Проте найвідомішим є його роман „Дідо Иванчік”, який більше, ніж пів століття пролежав у землі (у прямому сенсі). Цей твір, написаний чистим гуцульським діалектом, є

надзвичайною знахідкою не лише для мовознавців чи літературознавців, а й для етнографів, істориків та філософів.

Життєво-творчий шлях, громадсько-культурницька діяльність П. Шекерика-Доникова привертали увагу науковців, передусім літературознавців, зокрема В. Зеленчука, М. Лаюка, Т. Прохаська, В. Герасим'юка, О. Салій, С. Процюка та ін.

Найдетальніше опрацьовано літературну площину роману в монографії О. Салій „Сей край невичерпаної краси”: гуцульський текст в українській художній прозі кінця XIX – початку XX століття” [49]. Авторка підкреслює своєрідність зображення гуцульського топосу у творах у творах українських письменників, які описували тогочасне життя гуцулів. На відміну від О. Кобилянської чи М. Коцюбинського, для П. Шекерика-Доникова містика не є засобом для загострення сюжету, вона є правдою, яку не потрібно штучно вписувати у текст, адже вона існує в самому світогляді горян.

Петро Шекерик-Доників вважав свій текст повістю, проте літературознавці виявляють у ньому усі ознаки роману, адже тематика охоплює багато аспектів. Він зміг розкрити „силу любові і смерті, боротьбу добрих і злих сил у людській душі й у світі загалом, протистояння людини із природою та водночас їх гармонію, зіткнення язичництва і християнства, врешті, сенсовісне значення традиції, ритуалу, обряду в житті гуцулів” [49, с. 73].

Також дослідником творчості Петра Шекерика-Доникова є В. Зеленчук, науковий співробітник музею Івана Франка у Криворівні. У передмові до роману під назвою „Літературний шедевр Гуцульщини” [31] автор згадує про етнографічні тексти Петра Шекерика-Доникова, відмежовуючи їх від роману „Дідо Иванчик”, вказує на автобіографічність роману, чим він дуже нагадує дослідникові кіноповість О. Довженка „Зачарована Десна” або ж повість М. Стельмаха „Гуси-лебеді летять”. Художню майстерність П. Шекерика-Доникова краєзнавець порівнює з

такими письменниками, як М. Коцюбинський, Г. Хоткевич, Марко Черемшина, які написали найкращі твори про Гуцульщину.

В. Зеленчук вказує, що твір має риси магічного реалізму. Органічно переплетені реальний та містичний світ, незвичайні речі відбуваються буденно. Усі містичні епізоди відтворені з надзвичайно реалістичною оповіддю не лише почуттів, які переживає головний герой, а й самим описом надприродних сил. Наприклад, лісна та градовий цар зображені як звичайні люди, з якими спілкуються мольфари. Гуцули є надзвичайно близькими з нечистою силою. Уклавши угоду з Аридником, можна отримати помічника-чорта, який буде тобі служити. Та й загалом міфологія описана настільки цікаво, що існує навіть гуцульський варіант створення світу. У романі перетинаються життя і смерть, міф і реальність.

2019 року за ініціативи В. Зеленчука та В. Юськіва було створено аудіоверсію книги. Проєкт особливий тим, що у 20 годинах звучання текст роману поєднаний зі звуками, які супроводжують життя в Карпатах.

Художню своєрідність роману розглянув літературознавець М. Лаюк у дослідженні „Ци ше дзвонет дзвони на світі?” [39]. Дослідник розглянув основні сюжетні лінії, конфлікти роману: протиставлення старого і нового, вибір між добром та злом, звернув особливу увагу на експресивність (наприклад, похорон мольфара Олексія з Плоскої), певну філософічність твору: *Єк повержемо свою ношу, забудемо свою мову тай видорчемо си свої віри первовічної, то тогди злий дух завоюет наш гуцулский нарид и знівечет йиго у прах* [61, с. 72]. Твір „не є абсолютно рівним”, є уривки слабші, а є такі, що тримають у напрузі кілька сторінок. Головний герой постійно стоїть перед дилемою: „стрілити законом в Суса Хреста” [39], аби отримати стрілецьку владу чи залишитися вірним своїм переконанням та вірі; позбутися мавки, яку наслали йому вороги, чи залишити хоч і примарне, проте єдине в його житті кохання. Досліджуючи „карпатський текст”, автор вказує, що роман Петра Шекерика-Доникова відтворює свідомість горянина початку ХХ століття.

2020 року за підтримки Українського культурного фонду у видавництві Discursus вийшла книга-білінгва (оригінал – гуцульський діалект, переклад – літературна українська мова). Переклав книжку письменник і перекладач І. Андрусяк, який зумів перекласти твір сучасною літературною мовою так, щоб усі могли відчутти дух Гуцульщини і зрозуміти його у кожному куточку України. І. Андрусяк зберігає динаміку твору, вміло перекладає текст, залишаючи певні лексеми та фразеологічні одиниці, які є важливими для світогляду гуцулів. Одним з ідеологічних натхненників і автором передмови книги-білінгви став поет В. Герасим'юк. У своєму есеї „Гуцульська сага” письменник розглядає складну і драматичну історію, грандіозну роботу, під якою розуміємо й творчість, контакти із сучасниками, наприклад, Г. Хоткевичем, С. Вінчензом, М. Коцюбинським; вказує на визначну роль Луки Гарматія у становленні письменника. Петро Шекерик-Доників по-філософськи, але таки по-гуцульському, зафіксував історичну пам'ять горян, живу дійсність. „У романі „Дідо Иванчік” практично нема сюжету. П. Шекерик-Доників описує Коляду, виходи на полонину й вертання, весілля – усе те, що раніше описав з уст народу. А тут він заселив це конкретними людьми, яких знав. У нього з'явилися герої і їхньою мовою він це створив так, що читач перебуває у самій магмі цього життя” [60].

„Дідо Иванчік” – це енциклопедія гуцульського життя: тут і жива народна мова горян кінця XIX – поч XX ст., „старовічка” віра, одним із останніх представників якої був головний герой, автентична культура, щоденний побут, який так детально описаний.

Маємо щирю надію, що про творчість письменника заговорять не лише як про явище гуцульське, але й загальноєвропейське. Наостанок хочемо додати, що Петро Шекерик-Доників був передусім великим патріотом, як підкреслює Т. Прохасько: „Шекерик – мабуть, найвизначніший гуцул двадцятого століття. Особливого значення його значності надає те, що він ціле життя хотів України. Він був тим мотором, який гуцулів наставляв з просто

гуцульського на українське. Попри всі свої ділання на Гуцулії, вирізнявся тим, що був ще й місіонером українського на тій Україні, яку треба було гей-розвеселити. Дивина – братів-українців підіймав представник людності, яка сама щойно увірувала у своїй причетності до великої нації” [12].

Ми не повинні забувати людей, які пробудили національну самосвідомість гуцулів та своєю діяльністю відіграли важливу роль у становленні й розвитку української літератури.

Висновки до розділу 1

У лінгвістичній літературі існує безліч концепцій та поглядів на природу та класифікацію фразеологічних одиниць. Мовознавці вивчають стійкі звороти з погляду їх ознак, критеріїв виокремлення, особливостей, стилістичного використання.

Під *фразеологізмом* ми розуміємо надслівну, семантично цілісну, відносно стійку, відтворювану й переважно експресивну одиницю, яка виконує характеризувально-номінативну функцію.

Ми розглянули основні класифікації, запропоновані мовознавцями: семантичну, структурну, генетичну, ідеографічну, стилістичну.

Фразеологічні одиниці у художніх творах виконують оцінну, емоційно-експресивну, функцію портретної характеристики, функцію відтворення внутрішнього стану персонажа та функцію мовної характеристики персонажів.

Діалектна фразеологічна одиниця – це відносно цілісне словосполучення, функціонування якого обмежується певною територією. Діалектна фразеологія є важливим джерелом, що відбиває народну культуру в її історичному розвитку, систему моральних цінностей народу.

Щоб уникнути шаблонності, письменники часто трансформують фраземи – це сприяє створенню індивідуального авторського стилю.

Авторські фразеологізми сприяють втіленню конкретного задуму художнього твору, формуванню яскравих і неповторних образів літературних героїв.

Цікаво простежити функціонування фразеологічних одиниць роману Петра Шекерика-Доникова „Дідо Иванчік”, адже цей твір є надзвичайно цінним не лише з етнографічного, літературознавчого поглядів, а й з мовознавчого. Багатий фразеологічний матеріал репрезентує світогляд гуцулів, ставлення письменника до тогочасних реалій.

РОЗДІЛ 2
ФРАЗЕОЛОГІЗМИ В РОМАНІ ПЕТРА
ШЕКЕРИКА-ДОНИКОВОГО „ДІДО ИВАНЧІК”

Петро Шекерик-Доників – етнограф-фольклорист і самобутній письменник. Він володів даром слова, умів використати й застосувати незліченні мовні скарби, які залягали в народному мовленні гуцулів, рідкісну, – нині вже багатьом подекуди незрозумілу лексику, фразеологію, широку синоніміку, різноманітні художні засоби. Аналізований роман з погляду мови є одним із небагатьох художніх творів, який засвідчує особливий тип взаємодії літературної мови і діалектів, коли за літературну мову править гуцульський діалект.

Роман привернув нашу увагу різноманітністю фразеологічних одиниць. Ми зафіксували 304 фразеологізми. Описуємо найбільш типові фразеологічні одиниці: традиційні, які зафіксовані у Словнику фразеологізмів української мови за ред. В. Білоноженко (2003); трансформовані – це фразеологізми, у яких змінена структура (заміна компонента або компонентів, додавання компонента, скорочення складу фраземи, зміна синтаксичної структури фраземи); авторські – це фразеологізми, які не зафіксовані у словнику фразеологізмів української мови, доповнюють індивідуально-авторський стиль письменника.

У роботі ми користуватимемось класифікацією, запропоновану в кандидатській дисертації М. Яцьків „Фразеологія художньої прози закарпатоукраїнських письменників Мирослава Дочинця та Дмитра Кешелі: лінгвокультурологічний аспект”. Дослідниця виокремлює 12 тематичних груп фразеологізмів на позначення: дій, вчинків, поведінки людини, діяльності у стосунках із будь-ким, будь-чим; якості, ознаки, стану предмета, явища, дії; характеристики, властивості та якості людини; фізично-емоційного стану особи; мовленнєвої та мисленнєвої діяльності; періоду, часу, місця, кількості; зовнішнього вигляду людини; природних явищ; абстрактного явища; місця

людини в суспільстві та позначення спорідненості між людьми; фразем-висловів біблійного походження; лайливих слів, прокльонів [67, с. 208].

2.1 Традиційна фраземіка роману Петра Шекерика-Доникова „Дідо Иванчік”

Традиційні фраземи оживляють художній текст, наближують мову твору до розмовної. За допомогою загальнонаціональних фразеологізмів П. Шекерик-Доників описує дії, вчинки, фізично-емоційний стан персонажів, їх мовленнєву діяльність, абстрактні явища тощо.

До традиційних фразеологізмів зараховуємо ті фраземи, які зафіксовані у Словнику фразеологізмів української мови [55] та які мають свої фонетичні відмінності. Розглянемо ці групи:

I. Найбільшою за кількістю фразеологізмів, зафіксованих у словнику, є тематична група на *позначення дій, вчинків, поведінки людини, діяльності у стосунках із будь-ким, будь-чим*. Виокремлюємо кілька підгруп, які позначають:

1. Діяльність людини у стосунках із будь-ким, будь-чим:

вимотувати душу ‘змушувати страждати когось’: *Помаленьки, фіглярно з тебе душу вимотуєт* (Шекерик, с. 48) – пор.: *вимотувати душу* ‘завдавати клопотів, мук, страждань кому-небудь, набридаючи чимсь неприємним’ (СФУМ, с. 77);

втопити в лижці води ‘зробити кому-небудь прикрість’: *стали йиго ворогами такими, шо у лижці води би йиго втопили*” (Шекерик, с. 174) – пор.: *втопити в ложці води* ‘завдати кому-небудь великих прикростей чи згубити когось з будь-якого приводу’ (СФУМ, с. 136);

заткнути за пояс ‘перевершити когось у чому-небудь’: *Бо перший раз у життю трафілоси йиму, шо потрафив другий скрипичник в игрі свойов игров заткнути собі йиго за пояс* (Шекерик, с. 259); *Він потраф’єв ше хоть йкого*

молодежа у данци **за поєс зақпасати** (Шекерик, с. 71) – пор.: *заткнути за пояс* ‘перевершувати кого-небудь у чомусь’ (СФУМ, с. 252);

мати плечі ‘бути під чиймсь захистом’: *бо він мав добрі плечя у свого мандатора*” (Шекерик, с. 148) – пор.: *мати плечі* ‘бути під чиймсь захистом, протекцією, спиратися в своїх діях на чийсь підтримку’ (СФУМ, с. 376);

падати на коліна ‘принижуючись, просити про щось у кого-небудь’: *Аж на коліна падав та просив, аби вже бірше Олексій йиму зла ни подієв* (Шекерик, с. 162) – пор.: *падати на коліна* ‘принижуючись, просити про щось у кого-небудь’ (СФУМ, с. 480);

навести на дорогу ‘допомогти корисною порадою’: *Навів Иванчіка на дорогу, шо треба дієти* (Шекерик, с. 174) – пор.: *наставляти* (*направляти, напучувати і т.ін.*) *на путь* (*дорогу*) ‘корисними порадами, доброзичливими настановами скеровувати чий-небудь дії в істинному напрямку’ (СФУМ, с. 426);

не могли дати ради ‘не справлятися з кимось’: *Доків був малий, то усеку біду зводив, таку, шо стариня з ним собі ради ни могла дати* (Шекерик, с. 125) – пор.: *дати раду* ‘з успіхом поратися, порядкувати біля кого-, чого-небудь; справлятися з кимсь-чимсь’ (СФУМ, с. 181);

ни смієт волос упасти з голови ‘нічого не трапиться з ким-небудь’: *бо у моїй хаті ни смієт вам упасти й оден волос из голови* (Шекерик, с. 168) – пор.: *і волос не впаде з голови* ‘нічого не трапиться з ким-небудь’ (СФУМ, с. 123);

отворити очі ‘показувати, розказувати усю правду про щось’: *А вна ни пускала Иванчіка до Олексія, аби він ни отворив Иванчікові очі* (Шекерик, с. 405) – пор.: *відкрити очі* ‘показувати, розказувати усю правду про щось’ (СФУМ, с. 103);

стати у пригоді ‘виявитися потрібним, необхідним’: *бо ади й сночі „він” бідник став нам у великій пригоді* (Шекерик, с. 401) – пор.: *стати в пригоді* ‘виявитися потрібним, необхідним’ (СФУМ, с. 690).

2. Дії, вчинки, поведінка людини:

вивалити очі ‘широко розкрити очі, виражаючи страх’: *А перепужений мандатор лиш вивалив очі, ек баран* (Шекерик, с. 160) – пор.: *випріщити / вивалити очі* ‘широко розкрити очі, виражаючи здивування, безтямність, гнів і т. ін.’ (СФУМ, с. 90);

дотєгнути вік ‘закінчувати життєвий шлях’: *бо я маю з ким свій вік дотєгнути*” (Шекерик, с. 37) – пор.: *доживати віку* ‘бути в похилому віці, закінчувати життєвий шлях’ (СФУМ, с. 213);

з розуму зійти ‘збожеволіти’: *Чюлисте, йке й перше галасував по надвирю, ек би з розуму зійшов* (Шекерик, с. 46) – пор.: *зійти з ума (розуму)* ‘ставати психічно хворим, збожеволіти’ (СФУМ, с. 264);

и вухом ни кєвати ‘не зважати на щось’: *За погоду надворі, то він ни журился, навіть и вухом ни кєвав* (Шекерик, с. 363) – пор.: *і вухом не вести* ‘зовсім не звертати уваги, не реагувати, не зважати на що-небудь’ (СФУМ, с. 363);

їсти зависливими очима / зором ‘з великим інтересом розглядати когось, щось’: *Иванчик тот кріс ни обзирава, а таки їв йиго зависливими очіма* (Шекерик, с. 271); *устидливо поглинала потайма на смаглевого легіня, шо таки її їв своїм бистрим зором* (Шекерик, с. 217) – пор.: *їсти очима* ‘дуже уважно, з великим інтересом розглядати кого-, що-небудь, стежити за ким-небудь’ (СФУМ, с. 282);

мати свій розум при собі ‘приймати самостійно рішення’: *нима шо си дивити на людські бесіди, лиш треба мати свій розум при собі* (Шекерик, с. 213) – пор.: *мати свій розум* ‘приймати самостійно рішення, вважаючи їх правильними’ (СФУМ, с. 376);

надати у гріхе ‘грішити’: *бо ни хотіла Божі молитви переривати клетьбами тай через біду надати у гріхе* (Шекерик, с. 36) – пор.: *впадати в гріх* ‘робити щось заборонене певними етичними нормами’ (СФУМ, с. 125).

3. Позначення спостережливості, уважності, пильності:

ни спускати з ока ‘постійно пильно дивитися на кого-, що-небудь’: **Ни спускали йиго з ока** (Шекерик, с. 195) – пор.: *не спускати ока* ‘постійно пильно дивитися на кого-, що-небудь’ (СФУМ, с. 685).

4. Трудова діяльність:

ек вів у єрмі ‘важко працювати’: *Тежко гарував на газдівстві, ек вів у єрмі* (Шекерик, с. 99) – пор.: *як віл у ярмі* ‘дуже важко, надмірно’ (СФУМ, с. 110).

Тематична група налічує 29 традиційних фразем, це найчисельніша група. У цій тематичній групі переважають зафіксовані у словнику фразеологізми на позначення діяльності особи в її стосунках із будь-ким, будь-чим; дії, вчинки людини. Дві тематичні групи (Позначення спостережливості, уважності, пильності; трудова діяльність) представлені однією одиницею (див.: Рис. 1).

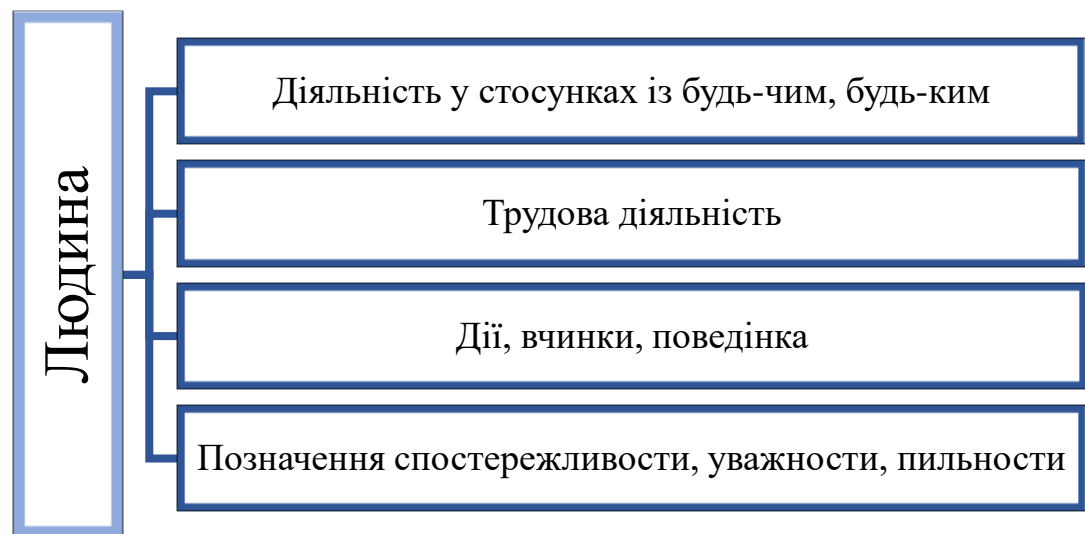

Рис. 1

II. Другою за кількістю фразем є тематична група на **позначення фізично-емоційного стану особи**, яку ми також ділимо на підгрупи (див.: Рис. 2), а саме:

1. Фізичний стан особи:

в очах темніє світ ‘хто-небудь перебуває в стані запаморочення’: *Йиму в очех темнів світ, так, шо він нічо ні взрів, ні вчув* (Шекерик, с. 296) – пор.:

світ в очах тьмариться (темніє) 'хто-небудь перебуває в стані запаморочення, втрачає чіткість сприйняття дійсності' (СФУМ, с. 633);

ледве си на ногах держєти 'ледве рухатись через алкогольне сп'яніння':
Ледве си на ногах держєєв, бо він цілий день на Лубовій зуби полокав вид скоромної вечері (Шекерик, с. 108) – пор.: *ледве триматися на ногах 'з великим напруженням, через силу ходити, рухатися, робити щось'* (СФУМ, с. 723);

рот заціп 'хто-небудь раптово замовк': *Але й баба видразу ужєхнуласи, так шо їй начєс заціп рот, єк би смолов засмолив* (Шекерик, с. 31) – пор.: *заціпило рот 'хто-небудь раптово замовк, утратив здатність говорити'* (СФУМ, с. 255);

очі виплакати 'довго плакати': *очі свої виплакала та видивила за ним, а йиго ни було* (Шекерик, с. 165) – пор.: *виплакати очі 'довго плакати'* (СФУМ, с. 80).

У складі фразеологічних одиниць на позначення фізичного стану виокремлюємо танатологічні фразеологізми.

Загалом стан смерті людини характеризується невеликою кількістю фразеологізмів-евфемізмів, у яких не прийнято вживати певні лексеми (*смерть, покійник*): *навіки зажмуриє свої голубі глибокі очі, єк би си ними ніколи на світ и ни дівив* (Шекерик, с. 419); *лиш наколи Олексій зажмуриє свої очі* (Шекерик, с. 423) – пор.: *заплющувати очі 'вмирати'* (СФУМ, с. 251).

Найважливішою ознакою смерті є вихід із тіла душі: *без душі 'мертвий':* *хоть и сьогоднішної днини най го найдут без душі, то плакати за ним ни буду* (Шекерик, с. 292) – пор.: *без душі 'мертвий'* (СФУМ, с. 230).

Зв'язок із давніми віруваннями людини в існування двох світів – цього й того, реального й потойбічного зафіксовано в таких фраземах: *поніє води на тот світ* *свому мандаторови* (Шекерик, с. 155); *ототи гори й про мене будут стоєти, ніодна си за мнов ни засунет, шо я піду з цєго світа* (Шекерик, с. 209); *витришкає бес нас був на тот світ* (Шекерик, с. 402); *аби си й уна за*

Олексієм ни забарила **вибратиси на тот світ** (Шекерик, с. 423); *аби те цілком ни перевернули тай ни вирєдили в диру на тот світ* (Шекерик, с. 442) – пор.: *той світ* ‘потойбічне, загробне життя як протиставлення земному’ (СФУМ, с. 634); *цей світ* ‘земне життя як протиставлення потойбічному’ (СФУМ, с. 634).

2. Емоційний стан особи:

аж искрами сипало ‘хто-небудь дуже розгніваний’: *Из злости вид неї аж искрами сипало так, ек від змиї* (Шекерик, с. 160) – пор.: *сипати іскрами* ‘поглядом виявляти гнів’ (СФУМ, с. 647);

кров стигне / ціпеніє в жилах ‘комусь моторошно’: *такий страшний твавт завівси, шо всім людем у хаті аж кров стигла в жилах* (Шекерик, с. 419); *Иванчікови вид тих слів кров в жилах заціпеніла* (Шекерик, с. 445) – пор.: *кров холоне у жилах* ‘кому-небудь дуже страшно, моторошно, тривожно’ (СФУМ, с. 315);

легше стало на серци / души ‘приємно, спокійно, радісно комусь’: *Иванчікові трошки легше стало на серци* (Шекерик, с. 412); *Мині легше стало на души* (Шекерик, с. 42); *Мині полекшєло на серци* (Шекерик, с. 25); *Мині так весело стало на души, ек надворі по завидній годині* (Шекерик, с. 36) – пор.: *легко на душі (серці)* ‘приємно, спокійно, радісно комусь’ (СФУМ, с. 330).

3. Фізично-емоційний стан особи:

аж пропасницею трясе ‘перебувати в збудженому стані від страху’: *Вид того лєчного сміху аж пропасницев мене трєсло* (Шекерик, с. 41) – пор.: *труситися як у пропасниці* ‘перебувати у збудженому, нервовому, хворобливому стані’ (СФУМ, с. 725);

прийти до себе ‘отямитися (після хвилювання)’: *ек дізнавси, шо ти йго лісна вселєпиласи, аж зів’єв. А ек прийшов трохи до себе, то запитавси* (Шекерик, с. 430) – пор.: *прийти в себе* ‘опам’ятатися, заспокоїтися, отямитися (після страху, хвилювання) (СФУМ, с. 560).

Зафіксовано 17 загальнонаціональних фразеологізмів. У цій групі переважають фразеологізми на позначення фізичного стану, у більшості з яких описано стан смерті.

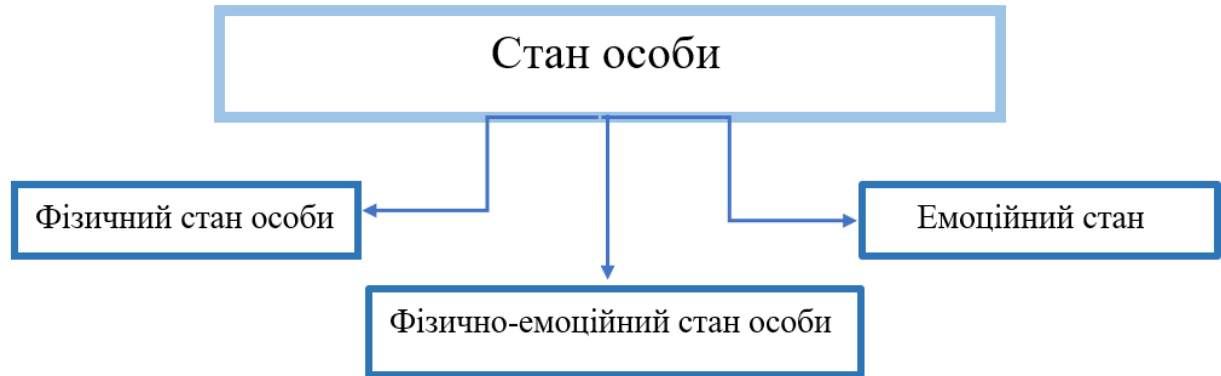

Рис. 2

III. Тематичну групу на *позначення якості, ознаки, стану предмета, явища, дії* ділимо на такі підгрупи:

1. Якість, ознака дії, спосіб дії:

до гробної дошки 'до смерті': Но ек так, то примов'ю тобі, й то так, шо до гробної дошки будеш ту примівку темити (Шекерик, с. 457) – пор.: *до гробової дошки 'до кінця, до смерті'* (СФУМ, с. 477);

на чім світ стоїт 'не стримуєчись, не соромлячись у виразах': Баба, ирстєчіси, на помішма из Божими словами, клепа діда, на чім світ стоїт (Шекерик, с. 37) – пор.: *на чому світ стоїть 'не стримуєчись, не соромлячись у виразах'* (СФУМ, с. 632);

ні за цапову душу 'ні за що': Бо й Шкинді шкода, шо згинув ні за цапову душу (Шекерик, с. 470) – пор.: *ні за цапову душу 'марно, даром; ні за що'* (СФУМ, с. 231);

п'яте через десяте 'вибірково, як-небудь': Та й тогди учів він дітву письма – п'єте почерез десєте (Шекерик, с. 131) – пор.: *п'яте через десяте 'не все підряд, дещо, вибірково'* (СФУМ, с. 589);

про людське око 'удавано': шо про людске око ніби уїдаєт на злодіїв, біду зводєт, а потихоньку помагают злодіям красти (Шекерик, с. 101) – пор.:

про людське око ‘відповідно до норм поведінки, заради пристойності, для порядку; удавано’ (СФУМ, с. 465);

як свої п’ять пальців на руці ‘дуже добре знати’: *Я знав їх так усіх, як знаю отсі свої п’ять пальців на руці* (Шекерик, с. 440) – пор.: *як свої п’ять пальців* ‘дуже добре, досконало’ (СФУМ, с. 589).

2. Позначення міри, вияву ознаки, дії:

як у дим ‘безслідно: Він навіть у тих катунях вішеєв людий и без суду, як лиш мав на когос икус пізму, тай **пропало як у дим**’ (Шекерик, с. 148) – пор.: *як дим* ‘безслідно, невідомо куди’ (СФУМ, с. 199).

из тілом и душев ‘повністю’: *аби ничіста сила ни вхопила йиго разом **из тілом и душев** у Черногори* (Шекерик, с. 414) – пор.: *з тілом і душею* ‘цілком, повністю’ (СФУМ, с. 713);

не буде з медом ‘тяжко’: *ни **будет з медом** и йиго души* (Шекерик, с. 410) – пор.: *не з медом* ‘скрутно, тяжко’ (СФУМ, с. 384);

не своїми голосами ‘дуже голосно’: *А я **ни своїми голосами** гвавтував изострахе в кілю* (Шекерик, с. 10); *кури **ни своїми голосами** зкодкодакали* (Шекерик, с. 15) – пор.: *не своїм голосом* ‘дуже голосно, надривно’ (СФУМ, с. 160);

стрілов летіти ‘швидко’: *як я **стрілов летів** до діда у гості* (Шекерик, с. 9) – пор. *стрілою летіти* ‘дуже швидко бігти, їхати’ (СФУМ, с. 333);

у три погібелі звивало ‘дуже сильно’: *то знов корчіло так, шо аж у **три погібелі звивало*** (Шекерик, с. 135) – пор.: *в три погібелі* ‘дуже сильно, низько’ (СФУМ, с. 527);

3. Стан предмета, явища:

зайграла кров ‘хто-небудь відчуває прилив сили’: *тай учув, шо в цилим йиго тілі **зайграла** буйно стрілецка **кров*** (Шекерик, с. 291) – пор.: *кров грає* ‘хто-небудь відчуває приплив сили, енергії’ (СФУМ, с. 314).

Група нараховує 13 фразеологізмів, переважають фраземи на позначення якості, ознаки, способу дії та на позначення міри, вияву ознаки (див.: Рис. 3).

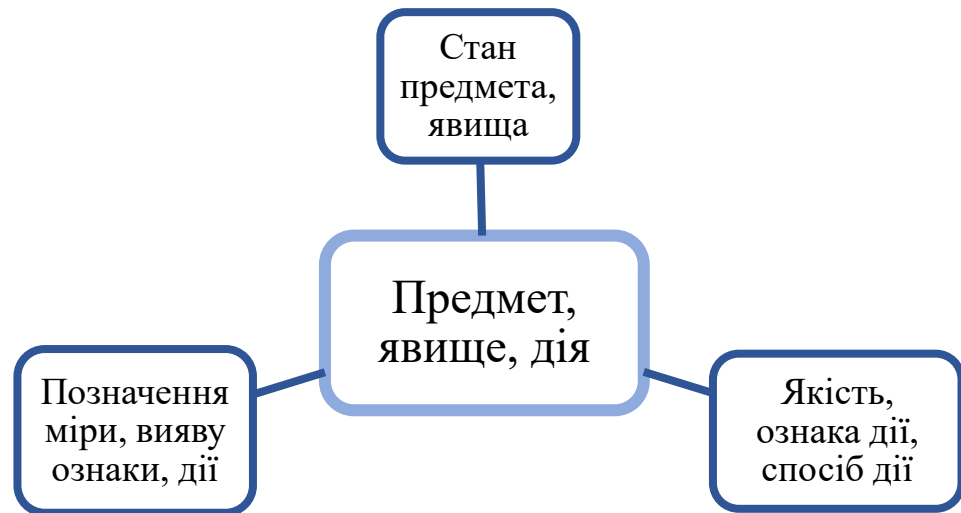

Рис. 3

IV. Тематична група на *позначення мовленнєвої та мисленнєвої діяльності* представлена такими фраземами:

плести язиком ‘брехати’: *Але він так сповідавси, що шоинче гнув у своїй души, а шоинче **плів єзиком** попикови* (Шекерик, с. 286) – пор.: *плескати / плести язиком* ‘говорити, поширювати плітки, вигадувати що-небудь таке, чого немає і не було’ (СФУМ, с. 518);

словечком не обізватися ‘мовчати’: *він стоев, екби німий, ні до кого й **словечком си ни обзивав*** (Шекерик, с. 289) – пор.: *словом не обзиватися* ‘не розмовляти, не говорити з ким-небудь; мовчати’ (СФУМ, с. 448);

цідити крізь зуби ‘говорити без бажання’: *аж нираз **процідив крізь зуби**: „Ади, уже показало, що там может прийти за гість”* (Шекерик, с. 198) – пор.: *цідити/ процідити крізь зуби* ‘говорити неохоче або невиразно, ледве розтуляючи рот’ (СФУМ, с. 757);

язик заплітається ‘хтось говорить невиразно’: *ни хотів, аби си з него смієли, шо йиму си **єзик плетет** в колєдах* (Шекерик, с. 71) – пор.: *язик заплітається* ‘хто-небудь говорить невиразно або через силу’ (СФУМ, с. 785);

язик розв'язується 'хто-небудь починає говорити': Аж ек поник спересердя так си втомив, шо аж упрів та й ув'єв, то аж тогди Иванчікови зачєв си розв'єзувати потрошки май єзик у роті (Шекерик, с. 286) – пор.: *язик розв'язується 'хто-небудь починає багато говорити, стає балакучим'* (СФУМ, с. 786);

язиками молоти / перемелювати 'вести несерйозні розмови': то менче мают чєсу судєниці єзиками бріхні молоти (Шекерик, с. 213); *Ув оден гайтаж перемелювали єзиками бріхні, йик в млині перемелюєт камінь зерно* (Шекерик, с. 308) – пор.: *молоти язиком 'займатися пустими балачками'* (СФУМ, с. 403).

У цій групі ми зафіксували всього 6 фразем. Хоч у романі „Дідо Иванчік” небагато діалогів, проте письменник частіше використовує традиційні фразеологізми на позначення мовленнєвої діяльності.

V. Тематична група фразем на *позначення періоду, часу, місяця, відстані та кількості* нараховує 6 традиційних фразем, які зафіксовані у Словнику фразеологізмів української мови. Виокремлюємо такі підгрупи:

1. Період, час:

єк оком кліпнути 'дуже швидко, миттєво (про час): загрівало сонце у ту за долину аж д'вечіру, тай то лиш на годинку, так єк би оком кліпнуло (Шекерик, с. 9); *аби вздріти тот папоротин цвіт, бо він лиш так задовго цвитєт, єк раз оком кліпнути* (Шекерик, с. 361) – пор.: *як оком моргнути (мигнути і т. ін.) 'дуже швидко, миттєво'* (СФУМ, с. 405).

и на волос не уснув 'анітрохи': Але цілу ніч и на волос ни уснув (Шекерик, с. 369) – пор.: *ні на волосину 'зовсім, нітрохи'* (СФУМ, с. 123);

2. Місце, напрям дії:

куда ноги ни носили 'у будь-якому напрямку': біда знаєт, куди йиго ноги ни носили (Шекерик, с. 131) – пор.: *куди ноги несуть 'у будь-якому напрямку, куди-небудь, не вибираючи дороги'* (СФУМ, с. 438).

куда очі виділи ‘будь-куди’: *тай ишов з ним у ліси на мандрівку – куди очі виділи* (Шекерик, с. 159) – пор.: *куди очі бачать* ‘не вибираючи шляху, в будь-якому напрямку; будь-куди, навмання’ (СФУМ, с. 269);

ногов ни ступав ‘не бувати ніде’: *сам из свої хати нікуда й ногов ни ступав* (Шекерик, с. 148) – пор.: *ногою не ступити* ‘ніколи не бувати де-небудь, у кого-небудь’ (СФУМ, с. 700);

3. Кількість:

за маково зерно ‘зовсім’: *Нічьо би йй ни поміг у хаті, шо значіт за маково зерно* (Шекерик, с. 101) – пор.: *на макове зерно* ‘зовсім, ніскільки’ (СФУМ, с. 263).

VI. Тематична група традиційних фразем на **позначення характеристики, властивості та якості особи / неособи** нараховує лише 4 фраземи:

до рани би тулив ‘дуже добрий’: *Здаєтси, шо до рани би йй тулев, така ув очі чємна вигледаєт* (Шекерик, с. 48) – пор.: *хоч до рани прикладай* ‘добрий, лагідний, податливий’ (СФУМ, с. 299);

зуби проїсти ‘досвідчений’: *А то був такий головний вивчерь, шо зуби свої проїв* (Шекерик-2020, с. 588) – пор.: *зуби з’їсти* ‘мати великий досвід у чомусь; ґрунтовно вивчити що-небудь’ (СФУМ, с. 299);

ни усі дома ‘недоумкуватий’: *Видко, шо йиму ни усі дома, бо ади йке виводит* (Шекерик, с. 176) – пор.: *не всі дома* ‘хто-небудь дурний, недоумкуватий’ (СФУМ, с. 740);

усі розуми поїсти ‘дуже розумний’: *Піп усі розуми поїв, а біду розумієт* (Шекерик, с. 106) – пор.: *всі розуми поїсти* ‘стати дуже розумним’ (СФУМ, с. 532).

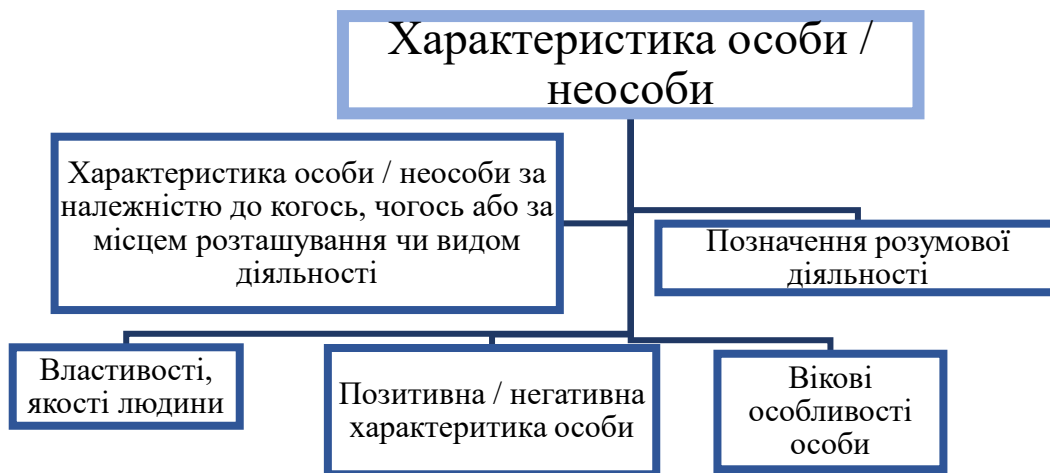

Рис. 4

VII. Тематична група на *позначення зовнішнього вигляду особи* налічує лише одну традиційну фразему:

ек з ока випав ‘дуже схожий’: *то меш видіти сам, шо так у те удавси, сараку, ек би ти з ока випав* (Шекерик, с. 122) – пор.: *як з ока випав* ‘зі сл. схожий. Повністю, зовсім’ (СФУМ, с. 78).

VIII. Тематична група на *позначення лайливих слів, прокльонів та іронії*: *Цур вам! Пек вам!* (Шекерик, с. 58) – пор.: *цур вам і пек вам* ‘уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь, несхвалення чогось’ (СФУМ, с. 758).

Усього ми зафіксували 68 загальнонаціональних фразеологізмів, які поділили на 8 груп. Найбільше письменник використовує фраземи на позначення дій, вчинків, поведінки людини, діяльності у стосунках із будь-ким, будь-чим; якості, ознаки, стану предмета, явища, дії та фізично-емоційного стану. Найменш репрезентативними є групи на позначення зовнішнього вигляду особи та на позначення лайливих слів, прокльонів та іронії, які нараховують лише по 1 фраземі. Попри те, що роман написаний гуцульським говором, П. Шекерик-Доників активно використовує традиційні фразеологічні одиниці, що у свою чергу демонструє володіння фразеологічним багатством української мови. За допомогою цих фразем

письменник описав життя та побут, внутрішні почуття людини, її характеристику, зовнішність, стосунки між людьми.

2.2 Трансформації фразем у романі „Дідо Иванчік”

Трансформація фразем – це певний стилістичний засіб, за допомогою якого письменник розширює традиційні фразеологізми, надаючи їм додаткової конотації, посилює експресивність, стилістично вирізняє їх у творі.

У романі П. Шекерика-Доникова „Дідо Иванчік” ми виокремили такі групи трансформованих фразеологізмів.

I. Тематична група на *позначення фізично-емоційного стану особи* представлена такими фраземами:

1. Фізичний стан особи:

доків дригаєш своїми ногами ‘хто-небудь ще має силу рухатися, працювати’: *ти шє на цим місци тазда, доків дригаєш на цим маєтку своїми ногами* (Шекерик, с. 245) – пор.: *поки носять ноги* ‘до того часу, поки є сила рухатися, працювати’ (СФУМ, с. 439);

місця здорового не було ‘хто-небудь сильно побитий’: *шо він був такий убитий, шо на нім місця здорового ни було* (Шекерик, с. 155) – пор.: *місця живого нема* ‘хто-небудь весь побитий, поранений’ (СФУМ, с. 430);

око в’єло ‘дуже холодно’: *Око в’єло вид студени* (Шекерик, с. 9). Фразеологізм набув іншого значення. Пор.: *аж око в’яне* ‘стає страшно, моторошно і т.ін. від чого-небудь’ (СФУМ, с. 462);

світа з-перед болю не видіти ‘відчувати сильний головний біль’: *потисли йиго так добре стрілов у голов, шо він світа з-перед болю ни видів* (Шекерик, с. 436). Фразема набула іншого відтінку значення. Пор.: – *не бачити світу* ‘тяжко страждати, мучитися, переживати’ (СФУМ, с. 25);

слина порскала з рота ‘хто-небудь дуже розлючений’: *Аж йй слина пінов порскала з рота* (Шекерик, с. 390) – пор.: *слина котиться* ‘1.хто-небудь дуже хоче придбати щось, заволодіти чимсь принадним; 2. кому-небудь дуже

хочеться з'їсти, випити щось або хто-небудь передчуває насолоду від чогось смачного, апетитного' (СФУМ, с. 662). Фразеологізм набув іншого значення.

2. Емоційний стан особи:

аж душа розсипалася / розривається на кавалчіки 'хто-небудь дуже переживає за щось, страждає від чогось': *Аж душа розсипалася з великого жєлю* (Шекерик, с. 120); *йиго душа зачєла си розривати на кавалчіки* (Шекерик, с. 289) – пор.: *душа розривається надвоє* 'хто-небудь дуже страждає від суперечливих почуттів, від неможливості вирішити щось, допомогти чимсь' (СФУМ, с. 228);

аж піна з рота порскає 'бути дуже розлюченим': *Ним так пудно телєпало, шо аж піна з рота йиму порскала* (Шекерик, с. 303) – пор.: *аж піна з рота скаче* 'дуже сильно, у великій мірі' (СФУМ, с. 515); трансформована фразема в контексті художнього твору набула іншого значення;

вергси у око 'подобатися кому-небудь': *Видко було, шо и йй вергси у око Дмитруш* (Шекерик, с. 215) – пор.: *впадати в око* 'подобатися кому –небудь, звертати увагу на когось' (СФУМ, с. 126);

вид тої бесіди Єлені на голові волосє сторцом ставало (Шекерик, с. 323) – пор.: *волосся дибом стає* 'кого-небудь охоплює великий страх, гнів, подив' (СФУМ, с. 670); автор трансформує фразеологізм заміною компонентного складу, використовуючи діалектні слова;

гнівом кипіти 'бути дуже розлюченим': *тай лиш нараз гнівом закипів* (Шекерик, с. 453) – пор.: *кипить душа/серце* '1. хто-небудь перебуває в стані сильного нервового збудження, хвилювання; 2. хто-небудь гнівається, сердиться на когось, щось, обурюється з приводу чогось' (СФУМ, с. 294);

душа зачєла шош нидобре вішиювати 'хто-небудь дуже хвилюється, переживає': *Шораз, то більше ставав ниспокійний, бо душа зачєла шош нидобре вішиювати* (Шекерик, с. 406) – пор.: *душа не на місці* 'хто-небудь перебуває в стані тривоги, занепокоєння, дуже хвилюється, переживає' (СФУМ, с. 227);

ек би ножем шунули у серце ‘дуже вразити когось чим-небудь’: *Мене так, ек би ножем шунули у серце тоти її слова* (Шекерик, с. 213) – пор.: *як ножем вколоти в серце* ‘дуже вразити когось чим-небудь’ (СФУМ, с. 115);

ек бих си на світ народив ‘дуже веселий, радісний’: *Я так урадувавши, ек бих си на світ народив* (Шекерик, с. 59) – пор.: *як на світ народився* ‘хто-небудь відчуває душевний спокій після страждань, переживань, фізичних мук’ (СФУМ, с. 425);

мороз прошиб ‘стає страшно’ *Мороз прошиб вид того дивного Дарадудиного сміху*” (Шекерик, с. 454) – пор.: *мороз іде поза шкірою* ‘комусь стає дуже неприємно, моторошно, страшно’ (СФУМ, с. 406); фразема трансформована за допомогою заміни компонентного складу;

припасти до дєки ‘сподобатися комусь’: *та й уна ише ліпше припала йиму до дєки* (Шекерик, с. 213) – пор.: *припасти до серця* ‘викликати у когось симпатію, почуття кохання, сподобатися кому-небудь’ (СФУМ, с. 126);

присідав душу тусок тєжкий та торонкий ‘перебувати в стані неспокою, хвилювання’: *Аж лек Иванчіка брав за серце та присідав йиго душу тусок тєжкий та торонкий* (Шекерик, с. 412) – пор.: *душа огортається жалем (тугою)* ‘хто-небудь сповнений якимсь почуттям, глибоко вражений, схвильований’ (СФУМ, с. 445);

серце закаменіло ‘стати байдужим’: *А ек уклек до сповіди, то видразу инчий став, бо йиго серце нараз закаменіло* (Шекерик, с. 283) – пор.: *серце завмерло* ‘хто-небудь ціпеніє, перестає рухатися від раптового переляку, страху, тривоги’ (СФУМ, с. 641); трансформована фразема набула нового значення, аби виразити емоційний стан героя;

скрегінцати зубами ‘виявляти гнів’: *Ек вистрілев Шкиндя волошню, то лиш пудно зубами заскрегінцав из серця на своїх боезунів* (Шекерик, с. 171). пор.: *зубами скреготати* ‘виявляти гнів, роздратування, невдоволення’ (СФУМ, с. 659);

студений ніт збиває ‘хто-небудь труситься від страху’: Мене **студений ніт збивав** (Шекерик, с. 41) – пор.: *циганський ніт проймає* ‘хто-небудь дрижить від нервового збудження, страху, холоду’ (СФУМ, с. 516); авторська трансформація шляхом заміни компонентного складу;

студені мрії загимзіли мені по тілі, ек згадав я, шо відтів уже би си ни вернув й до кінця віка (Шекерик, с. 41) – пор.: *мурашки бігають / побігли по спині* ‘комусь стає моторошно, страшно, неспокійно’ (СФУМ, с. 411); спостерігаємо авторську трансформацію через заміну компонентів для вираження емоційного стану.

3. Фізично-емоційний стан особи:

зубами кленцкотіти ‘труситися від страху’: ек ишов д’столови з тов горівков, то клав її оперед дідика з таким страхом, шо аж зубами кленцкотів (Шекерик, с. 178); *Йиго єв зіймати такий пудний жєх, шо аж зуби в роті єли йиму кланцкотіти* (Шекерик, с. 409) – пор.: *цокотіти зубами* ‘тремтіти від холоду, страху’ (СФУМ, с. 758); письменник трансформував фразеологізм, додавши до нього діалектизм;

криз зуби засипіти ‘говорити зі злістю, ледве розтуляючи рота’: він **криз зуби засипів** (Шекерик, с. 38) – пор.: *крізь зуби* ‘говорити неохоче або невиразно, ледве розтуляючи рот’ (СФУМ, с. 274); трансформована фразема набула нового значення;

лице паленіло / палало / зацвіло черленим цвітом / лупилоси ‘почервоніти на обличчі від сорому: А Сухонькому з устиду **паленіло лице**, ек **грань** (Шекерик, с. 259); *Аж ми лице вогнем палало з устиду* (Шекерик, с. 105); *Вид цієї випанахе зу стиду черленим цвітом ми лице зацвіло* (Шекерик, с. 14); *То йиму си лупило восени лице перед усіма мішенниками й пастирями* (Шекерик, с. 340) – пор.: *лице горить* ‘хтось почервонів, дуже червоний з якоїсь причини’ (СФУМ, с. 339);

прикипіти до лавиці / землі ‘залишитися в тій самій позі’: бо зострахе він таки **прикипів до лавиці** (Шекерик, с. 205); *стоєв екби прикипів був до*

земні (Шекерик, с. 302) – пор.: *як прикипів* ‘залишився у тій самій позі, на тому ж місці’ (СФУМ, с. 562).

У цій тематичній групі ми зафіксували 26 одиниць. Значно переважають трансформовані фразеологізми на позначення емоційного стану персонажів, часто негативного.

II. У тематичній групі на *позначення дій, вчинків, поведінки людини, діяльності у стосунках із будь-ким, будь-чим* нараховуємо 20 фразем. Групу ми поділили на такі підгрупи:

1. Діяльність у стосунках із будь-ким, будь-чим:

узятися без рукавиць ‘без особливих зусиль здолати когось’: *Ми оба з Шкиндев ек си озмемо до тебе без рукавиц, то раз-два утремо тобі роги* (Шекерик, с. 209) – пор.: *голими руками не візьмеш* ‘з ким-небудь важко справитися без особливих зусиль або когось, щось нелегко побороти, перемогти, здолати’ (СФУМ, с. 621); спостерігаємо розширення компонентного складу;

дивитиси у руки ‘звертати увагу на щось’: *бо згори пани вже си ни дивили йиму в руки, шо він видіював у горах з простим народом* (Шекерик, с. 147) – пор.: *дивитися в руки* ‘бути у повній матеріальній залежності від кого-небудь; сподіватися на чийось матеріальну підтримку, допомогу’ (СФУМ, с. 197); трансформована фразема набула нового значення;

з ніг звернете ‘доводити кого-небудь до загибелі, до смерті’: *Тай шо ми квасните, ек мнє з ніг звернете* (Шекерик, с. 209) – пор.: *валити з ніг* ‘призводити до великого виснаження, хвороби’ (СФУМ, с. 49);

запльовувати очі ‘обдурювати когось’: *гардегав полегонько Шумей на вирмін, запльовуючі їм очі* – „Нієких туда грабівників ни було тай нима” (Шекерик, с. 167) – пор.: *замилювати очі* ‘обдурювати кого-небудь, хитрувати’ (СФУМ, с. 248);

зробити правов руков ‘зробити когось своїм помічником, якому довірятимеш’: *Бо Гердлічка видразу зробив зробив йиго свойов правов руков*

(Шекерик, с. 148) – пор.: *права рука* ‘найнадійніший, найкращий помічник у кого-небудь’ (СФУМ, с. 619); трансформовано фразему шляхом розширення компонентного складу;

мати за нікого / ніц ‘не поважати, цінувати когось’: *ек йиго перейграв, то навіть з ним си й ни позоровив. Помав йиго за нікого* (Шекерик, с. 259); *Тай за ніц людий мав* (Шекерик, с. 284) – пор.: *мати за щось* ‘поважати, цінувати когось’ (СФУМ, с. 373); письменник трансформував фразему за допомогою діалектних елементів;

плюнути у юшку ‘кривдити когось’: *шо треба дісти, аби мочі хоть-кому плюнути у юшку* (Шекерик, с. 174) – пор.: *плюнути в борц* ‘кривдити кого-небудь, робити комусь щось неприємне, чинити несправедливість’ (СФУМ, с. 521); письменник трансформував фразеологізм, аби відобразити власне гуцульський побут;

у вогонь штрикнути ‘куди завгодно: *то ти хоть бес був ми й чужий, то я би за тобов й у вогонь штрик* (Шекерик, с. 388) – пор.: *в вогонь і в воду* ‘куди завгодно; на все’ (СФУМ, с. 120);

харамани пускати ‘навертати біду, лихо на кого-небудь’: *Всі си йиго боєли, бо він знав харамани пускати* (Шекерик, с. 380) – пор.: *пускати туман* ‘навмисне заплутувати, перебільшувати, перебріхувати що-небудь’ (СФУМ, с. 586); фразему трансформовано за допомогою заміни компонентного складу діалектним словом (*хараман* ‘обман, вигадка’ (СБГ, 2005, с. 610); з рум. *haramin* ‘злодій, шахрай’ (ЕСУМ, VI, с. 187)) і набула іншого значення; письменник використав фразему для створення додаткової експресивності.

2. Дії, вчинки, поведінка людини:

згладити з цього світа ‘доводити кого-небудь до загибелі, до смерті’: *Нічо ми ни вквасните, ек мнє згладите з цього світа* (Шекерик, с. 264) – пор.: *зводити зі світу* ‘доводити кого-небудь до загибелі, до смерті’

(СФУМ, с. 259); письменник трансформував фразему, змінивши компонентний склад;

здоймати шепку ‘принижуватися перед кимось’: *Навіть и шепку опередь мандатором ни хотіли здоймити* (Шекерик, с. 312) – пор.: *скидати шапку* ‘цінувати когось, щось’ (СФУМ, с. 655); фразеологізм трансформовано через додавання автором діалектних рис, характерних гуцульському говору;

дістати добру школу ‘хто-небудь буде покараний’: *бо знав, шо ек ни утайтси, то за це вид старого дістанет добру школу* (Шекерик, с. 124) – пор.: *пройти школу* ‘набути досвіду, змужніти, загартуватися в чомусь’ (СФУМ, с. 574); трансформована фразема набула іншого значення;

набирати практики в голову ‘поповнювати свої знання’: *Світом, помижи люде, усекої прехтики наберав собі у голов* (Шекерик, с. 136) – пор.: *набиратися розуму* ‘набувати життєвого досвіду’ (СФУМ, с. 415);

свої піла ‘повторювати одне й теж’: *А баба свої піла* (Шекерик, с. 101) – пор.: *співати тієї* ‘повторювати сказане кимсь раніше’ (СФУМ, с. 681);

чортови душу завдав ‘втрачати свою гідність, служити комусь’: *Казували, шо він через гонір и чортови душу завдав* (Шекерик, с. 248) – пор.: *віддати чортові душу* ‘продатися кому-небудь’ (СФУМ, с. 100).

3. Позначення спостережливості, уважності, пильності:

на студену воду дуги ‘бути дуже обережним’: *Казав, шо Иванчік шемет на студену воду дуги* (Шекерик, с. 154) – пор.: *дуги на холодне* ‘виявляти надмірну обачність, обережність’ (СФУМ, с. 223); письменник трансформував фразему, розширивши компонентний склад;

ни змигати оком ‘уважно дивитися на щось’: *Дідо ни змигав оком, так уважєв на знак до стріліня* (Шекерик, с. 97) – пор.: *не спускати ока* ‘постійно наглядати, стежити, спостерігати за ким-, чим-небудь’ (СФУМ, с. 685);

ока не зводитьи ‘пильно дивитися’: *Дорогов ока ни зводив з живої ватри* (Шекерик, с. 188) – пор.: *не відривати очей* ‘весь час, уважно, пильно дивитися на кого-, що-небудь, стежити за ким або чимсь’ (СФУМ, с. 105);

як око в голові ‘ретельно берегти’: *Степенив Костів маєток, єк око в голові* (Шекерик, с. 212) – пор.: як око ‘так, як ніщо інше; ретельно, пильно’ (СФУМ, с. 466); спостерігаємо розширення компонентного складу.

У більшості фразеологізмів цієї групи трансформація відбулася через зміну компонентного складу (один компонент замінюється на відповідник у діалектній мові).

III. Тематична група фразеологізмів на *позначення якості, ознаки, стану предмета, явища, дії*. Виокремлюємо такі підгрупи:

1. Стан предмета, явища:

гинути за любов, йик риба за водов ‘дуже кохати кого-небудь’: *зачєв гинути за любов Марічков, йик риба за водов* (Шекерик, с. 308) – пор.: як риба з водою ‘нерозлучний з ким-, чим-небудь’ (СФУМ, с. 597).

догорає свічка ‘що-небудь закінчується’: *шо то відав уже зачєла догорати свічка йиго музикантської слави* (Шекерик, с. 259) – пор.: *танути, як свічка* ‘швидко втрачати сили, здоров'я через хворобу, горе; марніти, худнути’ (СФУМ, с. 707); авторська трансформація для опису явища, змінилося значення.

2. Якість, ознака дії, спосіб дії:

єк би на иглах ‘неспокійно, в паніці’: *А єк опевнивси, то так, єк би на иглах, борзо зметавси* (Шекерик, с. 201) – пор.: як на голках ‘у стані надзвичайного нервового збудження, збентеження, хвилювання’ (СФУМ, с. 155);

єк би ниживий ‘нерухомо’: *вид вчєра спит так спит п'єний твердо, єк би був ниживий* (Шекерик, с. 147) – пор.: як неживий ‘нерухомо, без зміни положення’ (СФУМ, с. 429);

ні в пліт ні в ворота ‘нікуди не годиться’: *ні в пліт ні в ворота, кождий гуляв без рєди свої* (Шекерик, с. 234) – пор.: *ні в тин ні в ворота* ‘нікуди не годиться’ (СФУМ, с. 711);

ні озми, ні лиши / ні втеци, ані ззаду си ни лиши ‘абсолютно точно’: *З вами ні озми, ні лиши. Вид вас ні втеци, ані ззаду си ни лиши* (Шекерик, с. 208) – пор.: *ні дати, ні взяти* ‘абсолютно точно, достеменно’ (СФУМ, с. 189); автор трансформував фразеологізм, змінивши компонентний склад;

у вухах піло ‘дуже голосно’: *А вид гласу гримких пістолет, то у вухах піло* (Шекерик, с. 78) – пор.: *аж у вухах лящить* ‘який сильно діє на слух’ (СФУМ, с. 362);

флудом дививси ‘ставитися вороже до когось’: *Уводно на него флудом дививси* (Шекерик, с. 424) – пор.: *вовком дивитися* ‘виявляти неприязне, вороже ставлення до кого-небудь’ (СФУМ, с. 197); фразему трансформовано за допомогою заміни компонентного складу діалектним словом *флуд* ‘вовк’; письменник використав фразему для створення додаткової експресивності.

3. Позначення міри, вияву ознаки, дії:

аж дзвиніли стіни ‘дуже гучно’: *Вид побожних коледий, жертівливих плесів й куражистих співанок аж дзвиніли стіни в хатах* (Шекерик, с. 78) – пор.: *аж стіни дрижать* ‘дуже гучно, занадто голосно (що-небудь діється, відбувається)’ (СФУМ, с. 694);

аж шкіра свербить ‘дуже хочеться’: *Дітву аж шкіра свербіла, аби чім борше до них прійшли коледники* (Шекерик, с. 78) – пор.: *аж шкура труситься* ‘хто-небудь має сильне бажання до чогось’ (СФУМ, с. 777);

єк комус муху вбити ‘легко’: *йиму збавити чоловіка, то так значіло, єк комус муху вбити* (Шекерик, с. 459) – пор.: *як муху роздавити* ‘нешадно, не докладуючи зусиль знищити’ (СФУМ, с. 608); трансформована фразема набула іншого значення;

ниточки ни найти сухої ‘промокнути повністю’: *то ніт чурком чурів так, шо ниточки на нім би був ни найшов сухої* (Шекерик, с. 378) – пор.: *до нитки* ‘наскрізь промокнути’ (СФУМ, с. 434);

ек руков відвернув ‘дуже швидко минулося’: *бо видразу всій страх так си вид тебе видчепит, ек бес йиго руков видвернув* (Шекерик, с. 301) – пор.: *як рукою зняло* ‘дуже швидко, раптово минуло, зникло щось’ (СФУМ, с. 271).

У групі налічуємо 13 фразем на позначення якості, ознаки, стану предмета, явища, дії.

IV. У тематичній групі на *позначення характеристики, властивості та якості особи / неособи* нараховуємо лише 5 фразем:

бути своєму слову паном ‘той, хто завжди здійснює те, що обіцяє’: *Був своєму слову пан* (Шекерик, с. 171) – пор.: *хазяїн свого слова* ‘той, хто завжди здійснює те, що обіцяє’ (СФУМ, с. 740);

ні бе, ні ме ‘нічого’: *ни відповів Иванчікови на йиго привитанне ні бе, ні ме* (Шекерик, с. 445) – пор.: *ні бе ні ме* ‘не розбиратися, не розумітися в чомусь’ (СФУМ, с. 26); фразема набула іншого значення;

і третьої не розуміти ‘про когось не дуже розумного’: *бо давні стрільці й мальфарі – то головні люде були, а ни такі кулешєники, ек дес тепер є, шо й третьої ни розуміют* (Шекерик, с. 159) – пор.: *без третьої клепки* ‘хто-небудь дурний, розумово обмежений, недоумкуватий’ (СФУМ, с. 301);

мати щастя на щось ‘удачливий’: *Він умів видіти звірину й у найтемнішим лісі. Таке мав на ню шєстє, шо нігде ни могла з-перед йиго ока сховати* (Шекерик, с. 99) – пор.: *мати щастя* ‘уживається для вираження гордості за щось’ (СФУМ, с. 379);

мнекого серця чьоловік ‘дуже добрий’: *бо вижу по тобі, шо ти є мнекого серця чьоловік* (Шекерик, с. 301) – пор.: *мати м’яке серце* ‘бути добрим, поступливим, лагідним’ (СФУМ, с. 374);

чоловік поганого позиру ‘той, хто може зурочити’: *То був чоловік такого поганого позиру, шо доброму чоловікови лекше си було подивити на медведя, ек на него* (Шекерик, с. 171) – пор.: *поганий на око* ‘за народними прикметами, людина, що поглядом може зурочити, завдати шкоди’ (СФУМ, с. 527).

Трансформувавши традиційні фраземи, письменник майстерно вплітає їх у роман, характеризує певні риси вдачі, розумові здібності людини.

V. Тематична група *на позначення мовленнєвої та мисленнєвої діяльності* представлена такими фразами:

1. Позначення мовленнєвої діяльності:

ледве язиком обертати ‘говорити невиразно (про п’яного)’: *А вийт, то був такий п’єний, ек ніч, ледви єзиком обертав у роті* (Шекерик, с. 275) – пор.: *язик заплітається* ‘хто-небудь говорить невиразно або через силу’ (СФУМ, с. 785); фразему трансформовано шляхом заміни компонентного складу;

не затикати рот на когось ‘говорити безперестанку’: *А ек я приходив я д’хаті, то моїй жінці ни затикавси рот на мене* (Шекерик, с. 275) – пор.: *затуляти рот* ‘примушувати кого-небудь замовкати, не давати змоги висловлювати свою думку’ (СФУМ, с. 253); фразему трансформовано шляхом заміни компонентного складу.

2. Позначення мисленнєвої діяльності:

голова сохне ‘хто-небудь перебуває в стані розумового напруження’: *Або вид кого шо та й кілька взєти, бо він вів цілу таздівку на стаї та й за всьо то йиму голов схла* (Шекерик, с. 340) – пор.: *голова пухне* ‘хто-небудь перебуває у стані розумового напруження від чогось’ (СФУМ, с. 157); письменник трансформував фразему шляхом заміни компонентного складу;

наруби на чолі ‘запам’ятати’: *Наруби собі на чолі, шо за ці пістолєта ти тежко видпокутуєш* (Шекерик, с. 264) – пор.: *зарубати на носі* ‘добре, надовго запам’ятати’ (СФУМ, с. 251).

У групі нараховуємо 4 фразеологізми.

VI. Тематична група фразеологізмів на *позначення періоду, часу, місяця, відстані та кількості*. Ця група налічує лише 3 фраземи на позначення періоду:

ек перші кугути запіли ‘опівночі’: *А задрімав я аж тогди, ек перші кугути запіли* (Шекерик, с. 43) – пор.: *з першими півнями ‘надзвичайно рано, після півночі’* (СФУМ, с. 505);

ек третій раз кури запіли ‘вдосвіта’: *Спамнєтавси аж тогди, ек третій раз кури запіли* (Шекерик, с. 69: *з третіми півнями ‘надзвичайно рано, вдосвіта’* (СФУМ, с. 505);

ніч така видка, шо мож було мак зберати ‘світло’: *Тота ніч, то була така видка, шо мож було мак зберати* (Шекерик, с. 369) – пор.: *хоч голки збирай ‘ясний, світлий’* (СФУМ, с. 257); письменник трансформував фразеологізм повною заміною компонентного складу, створивши нову синонімічну фразему на позначення часу.

VII. Тематична група фразем *на позначення місця людини у суспільстві та позначення споріднености між людьми* нараховує 1 фразему:

став богом и паном на всі гори ‘той, хто має владу’: *згори пани вже си ни дивили йиму в руки, шо він видіював у горах з простим народом. Він став богом и паном на всі гори* (Шекерик, с. 147) – пор.: *цар і Бог ‘той, хто має необмежені права, все вирішує, за все відповідає, всім управляє’* (СФУМ, с. 754).

VIII. У групі на *позначення абстрактних явищ* теж зафіксована одна фразема: *старий світ перевертаєтси на моїх очех, ек горшюк д’горі дном ‘усе змінюється на протилежне’*: *Усе старе нимидієт ми з-перед ичь, тай старий світ перевертаєтси на моїх очех, ек горшюк д’горі дном* (Шекерик, с. 277) – пор.: *світ перевертається ‘усе змінюється на протилежне, стає іншим’* (СФУМ, с. 633); фразему трансформовано за допомогою розширення компонентного складу.

Велику кількість фразеологічних одиниць, зафіксованих у романі, складають модифіковані фразеологізми (75 одиниць), письменник трансформує фраземи, щоб надати їм виразности, образности,

експресивности, відтворити колорит Гуцульщини. Основними типами фразеологічної трансформації є лексичні заміни компонентів фразеологізму та вплетіння діалектних компонентів. Інколи фрази розширюються додатковими словами, які конкретизують, підкреслюють значення звороту. Також автор, використовуючи традиційні фразеологізми, змінює їхню семантику.

2.3 Авторські фразеологізми в романі Петра Шекерика-Доникова „Дідо Иванчік”

Зафіксовані нами авторські фразеологізми репрезентують побут, культуру та традиції гуцулів. Письменник витворює фразеологізми, щоб яскраво відобразити власне ставлення до дій, явищ, подій, персонажів, посилити емоційний вплив на читача.

I. Тематична група на *позначення дій, вчинків, поведінки людини, діяльності у стосунках із будь-ким, будь-чим*. Це найбільша група за кількістю авторських фразеологізмів. Ми поділили її на підгрупи:

1. Діяльність у стосунках із будь-ким, будь-чим:

бурти класти ‘чинити опір комусь’: *А ек ни послушает тай буде далі бурти класти, то ми йиго раз-два окротимо* (Шекерик, с. 401);

в душу покласти ‘бути вдячним’: *Иванчіка ватаг з депутатом за тото, то би були в душу поклали* (Шекерик, с. 358); *Дідо був би таки в душу поклав тої днини бабу за це, шо уна з ним ни палцетуваласи* (Шекерик, с. 115);

важити в своїх очех ‘оцінювати когось’: *Важили її в своїх очех, ци з неї будет добра газдиня?* (Шекерик, с. 240);

важити лихом ‘гніватися на когось’: *бо крадьми розказует йиму все тото, шо би хтос шош на него лихом важив* (Шекерик, с. 119);

виливати воду з берегів ‘бути гонористим’: *Вид того чесу, шо повісив Гердлічка Штолу, то з гонору аж на хмари кланцав, таки гет виливав воду из берегів* (Шекерик, с. 160);

дати свої очі ‘загинуті, захищаючи когось: Гердлічка би був **дав** свої **очі** за Юріштана (Шекерик, с. 148); А він би був таки **подав** їй за то **свої очі з голови**, так то дуже любив (Шекерик, с. 405);

дражнити собі біду на здорову голов ‘накликати що-небудь небажане’: ...то ни дав би був йиго мандаторови замкнути, бо ни хотів би був **дражнити собі біду на здорову голов**, бо він добре знаєт, шо то за зіле, тот Олексій (Шекерик, с. 161);

ек вів из коровов ‘жити без злагоди, постійно сварячись’: Ни жили так ек чьоловік из жинков, але так, **ек вів из коровов** (Шекерик, с. 141), тут для емоційного позначення сімейних стосунків письменник порівняв подружню пару з тваринами;

залізи під шкіру ‘заважати, бути перепорою комусь’: то я вже вам **заліз періш під шкіру**, ек ви оба мені (Шекерик, с. 264);

йти на джюрджю ‘суперечити одне одному’: Уни двоє мижі собов уводно **ишли на джюрджю** (Шекерик, с. 141);

на хмари кланцати ‘зазнаватися’: А йик виділи, шо Єлену то сердило, то уже **на хмари кланцали**, так си вискірели їй клонци (Шекерик-2020, с. 572);

навидит, ек око сіль ‘зовсім не любити’: таже від Костіковського весіля тот мене так **навидит**, ек око сіль (Шекерик, с. 376);

нагнати кози на бер ‘погрожувати комусь неприємностями’: Ми вже собі **нагнали** оден одному **кози на бер** (Шекерик, с. 183); у фраземі використано діалектне слово *бер* ‘велика з поруччям кладка через річку’;

насипати позавушників ‘насварити кого-небудь’: бо з бабов жертів ни було. **Насипала би позавушників**, тай носи здоров (Шекерик, с. 36);

ні в чім не чути ‘не звертати уваги на когось’: ни боїмоси, шо ти годен нам шош подієти. **Ні в чім тебе ни чуємо** (Шекерик, с. 400);

плечима сміятися ‘глузувати’: Всі си будут з них, ек то кажут, **плечіма смієти** (Шекерик, с. 251);

роги не йдуть докупи 'жити в непорозумінні': Єк лиш изв'езав він руки у церкві из свойов жінков, то видразу їм ни пишли роги докупи (Шекерик, с. 140); З людьми, то завжде ми си добре жило, лиш из жінков я ураз клопїт мав, бо ни йшли нам роги докупи лиш на боки врозтіч (Шекерик, с. 275);

у п'яті не мати 'не зважати на когось, не боятися': вас син и бою, тай ни маю навіть и в п'єті, а ни токма в голові (Шекерик, с. 210);

узяти під ноги 'підкорити кого-небудь своїй волі': Узєв так під ноги, йик икогос найпушишого цигикала (Шекерик, с. 259);

*утерти роги 'змушувати коритися кому-небудь': А Иванчікови, то ни могли цілком **втерти роги**, лиш потрохи їх зшібали (Шекерик, с. 436);*

*цілувати в ноги 'занадто виявляти прихильність': сигодне й одно пістолє ни позволю розмовити їм, хоть би мнє **в ноги цулували** (Шекерик, с. 252).*

2. Дії, вчинки, поведінка:

*в непки скакати 'дуже тішитися': то аж таки **в непки скакала**, така була рада, шо переиначіла Иванчіка (Шекерик, с. 374);*

*висипати зуби буком 'побити кого-небудь': Хотїла вже бічі д'ні тай мижи народом **висипати їй зуби з рота буком** вид свого чьоловіка (Шекерик-2020, с. 562).*

*гаркотїти бартков по ребріх 'побити': Тай ни боєласи, шо він мет їй **гаркотїти бартков по ребріх** (Шекерик, с. 435), де бартка 'топірець (металевий або дерев'яний) з довгою ручкою, прикрашений орнаментом';*

*имити на вудку, єк струг у воді 'дозволити себе обдурити'. У тексті: „сокотивси, аби си єкимос слівцем **ни имив на вудку, єк струг у воді**” (Шекерик, с. 459);*

*мішати ребра 'побити когось': бо єк би си була шош обизвала, то то би був їй видразу **ребра помішєв** (Шекерик, с. 274);*

*наплюси ми в лице 'уживається, для того щоб підтвердити правоту': Ой єк так ни будет, то **наплюси ми в лице** (Шекерик, с. 374);*

носитиси, ек баба з штимбелем ‘приділяти велику увагу тому, що її не заслуговує’: *Ає, сараку, ти лиш си уводно з єкимис ворожками носиш, ек баба з штимбелем* (Шекерик, с. 372);

перевернути на своє копито ‘зробити по-своєму’: *Аж руки собі ломила з туску, шо ни могла йиго перевернути на своє копито* (Шекерик, с. 193);

плоти рахувати ззаду ‘бути останнім в чомусь’: *Ає, ше ти меш, а ни я, на цій толоці в Шкинді сегодне **плоти рахувати ззаду** за косарями* (Шекерик, с. 374);

показувати свої фіглі ‘робити щось незвичайне, несподіване’. У тексті: „*Марот ше моцно мет **показувати свої фіглі**”* (Шекерик, с. 104). ФІГЛІ – запозичення з польської мови; пол. figiel ‘фіглі’ (ЕСУМ, VI, с. 95);

пообертати у руках ‘побити когось’: *то уни йиго загулили в Кутах на шиньк тай так йиго там **пообертали у своїх руках**, шо мало шо живого пустили ид хаті* (Шекерик, с. 154);

прийшло клам д’нам ‘як дійшло до справи’: *А тепер, ек **прийшло клам д’нам**, то в йиго серци зівси страшний бій цих йиго двох душ* (Шекерик, с. 295);

пуду давати ‘лякати’: *Нам аж пуду дало, йкої біди дідо так реготитси, ци ни здурів* (Шекерик, с. 35);

своїм возом грати ‘чинити по-своєму’: *бо він завше **своїм возом грав та й проклето був упертий и ни поданчливий*** (Шекерик, с. 101);

II. Авторські фразеологізми на *позначення фізично-емоційного стану особи*. У процесі дослідження цю групу ми поділили на три підгрупи.

1. Фізичний стан особи:

аж слизи всіх обливали вид сміху ‘дуже сміятися’: *весіле з них так си пудно реготало, шо аж слизи всіх обливали вид торонкого сміху* (Шекерик, с. 252);

заворотъ стає в голові ‘втрачати свідомість від задухи’: *В хаті було повно людей, то однако в ній була така погана сопуха. Аж заворотъ йиму стала в голові* (Шекерик, с. 445);

ноги в’євали з голоду ‘не мати сили через сильний голод’: *Аж ноги йиму в’євали з голоду, бо лелів їсти* (Шекерик, с. 464);

одною ногою бути на тім світі ‘бути близьким до смерті’: *Цілий чес у тій тежкій лежи боровси він из смертьо, бо вічно **однов ногов уже був на тім світі*** (Шекерик, с. 383);

очі вилізають з голови ‘відчувати сильний біль’: *Аж **очі вилізаят з голови**, так мнє пудно лунаєт стріла* (Шекерик, с. 25);

очі кров’ю наливаються ‘сильно напружуватися’: *А лице то так си надувало, шо аж **очі кровйов наливали**, йик играв він на Скуповій в тримбіту* (Шекерик-2020, с. 594).

2. Емоційний стан особи:

аж кришився из злости ‘хто-небудь дуже розгніваний’: *А Юріштан аж кришивси в хаті из злости* (Шекерик, с. 152);

блієти, ек вівця за єгнем ‘мати сильні почуття до когось’: *Хоть, може, й любила Дмитрушу так, шо в души блієла за ним, ек вівця за єгнем, то однако по собі не давала йиму пизнати* (Шекерик, с. 241);

велькло на души ‘полегшало’: *Мині видразу велькло на души, бо на Ріжу вихопивси дідо Иванчік тай, сміючіси, побіг борше ид’міні* (Шекерик, с. 11);

дістают вітер ‘налякатися’: *а ек екас жидовина поважитси д’ній наблизити, то гадина в тот раз, ек засипит на жидовину, то усі жиди аж поид лавиці лізут, такий **дістают вітер** вид тої гадини* (Шекерик, с. 380);

ек золов золило ‘хто-небудь перебуває в стані неспокою, тривожних роздумів’: *Єк золов золило то йиго серце* (Шекерик, с. 433);

їсти руки ‘бути розлюченим’: *Аж руки собі їв, та кулаки сік на того, шо поваживси протів йиго волі розмовити жєбівцем пістолета* (Шекерик, с. 261);

кулаки їсти ‘бути сердитим’: *Ботик з серця на ні аж кулаки собі їв*” (Шекерик, с. 253); „*Буреннику проклятий, чого мовчиш?*”, – *їв кулаки на Иванчіка потик* (Шекерик, с. 285);

наїстися пудного страху ‘злякатися’: *Але раз, то я таки найвси мижи ними пудного страху* (Шекерик, с. 33);

очі вогнем фукають ‘хто-небудь дуже розлючений’: *Її очі з гніву вогнем фукали* (Шекерик, с. 390);

покотити свої роги ‘загинути, померти’: *бізівно ни оден чоловік покотив свої роги вид кулі з него* (Шекерик, с. 159); фразеологізм первісно пов’язаний зі спостереженнями за тваринами, а потім перенесений на іншу концептосферу;

розсістися зі злості ‘дуже розсердитися’: *Най си кришит та камузит на мене за це Шкиндя з Довгим так, шо хоть най оба розседут из злости* (Шекерик, с. 253);

скобитало за серце ‘перебувати в стані неспокою, хвилювання’: *Шош дивне скобитало йиго за серце* (Шекерик, с. 406);

стати остудною в очах та студеною в души ‘збайдужіти до когось’: *аж ни міг си на Єлену подивити, така вна стала йиму остудна в очах та студена в души* (Шекерик, с. 396);

сушити свою голов ‘хвилюватися’: *Ботик цілий час из ними сушив свою голов, аби екийс ни спізнивси з вистрілом*” (Шекерик, с. 249); „... хотів у двох-трох днях закіскати усі свої трави, аби вітак ни сушити собі голов ціле літо з кішнев (Шекерик, с. 249).

3. Фізично-емоційний стан особи:

аж твар скривиласи ‘змінитися на обличчі від страху’: *Нараз Иванчікові аж твар скривиласи з страху* (Шекерик, с. 322); письменник модифікував фразему за допомогою діалектного слова *твар* ‘обличчя’;

воду пити 'не могли нічого вдіяти': ... бо цес, Федю, ек би си котроїс уселенив, то її чоловік уже би ретенно лиш **воду пив**, так би вна вдуріла за ним (Шекерик, с. 331);

голубіти из серця 'ставати дуже блідим, набуваючи аж синього відтінку, від люті, злості': Баба аж голубіла из серця (Шекерик, с. 37);

изчезла біда з голови 'легше жити стало': За ним ніхто ни банував, навіть и котюга ни кавкнула, бо всі були раді, шо нарешті їм **изчезла біда з голови** (Шекерик, с. 154);

леліти, як лист на трепеті 'тремтіти від страху': Зострахе я **лелів ек лист на трепеті** (Шекерик, с. 41);

у лице почорніти, ек головня 'змінитися на лиці від злості': але то йго так згризло, шо він **аж у лице почорнів**, ек головня (Шекерик, с. 262).

III. Тематична група на **позначення якості, ознаки, стану предмета, явища, дії**.

1. Стан предмета, явища:

ек назбитки 'як на жарт': А ни льопати по лицу, ек **назбитки** (Шекерик, с. 39);

на низьке сісти 'потрапляти в незручне становище': тай ни то Юріштан, але й сам пан Гердлічка **на низьке сів** (Шекерик, с.154);

сидіти тихо, ек муха взимі за лубом 'бути непомітним': Він, доків си ни умоцнив тай ни випрехтикував гуцулів, то так **сидів тихо, ек муха взимі за лубом** (Шекерик, с. 146);

твій рик криз гудзицу промик 'марні старання': з губий та в груди. Твій рик криз гудзицу промик. Твої клетьби ни мают моци та путери (Шекерик, с. 31).

2. Якість, ознака дії, спосіб дії:

аж вітер війнув 'швидко': Баба, ек опришок, остро викрутиласи д'дідови, **аж вітер вид неї війнув** (Шекерик, с. 38);

*аж у голов чухаласи ‘старанно’: Баба **аж у голов чухаласи**, говоречі цес скрутний очінаш (Шекерик, с. 36);*

*ек би зравашия ‘безпомилково, не збиваючись’: А ми далі говорили, **ек би зравашия**, за бабов молитви (Шекерик, с. 34);*

*ек причина ростет ‘дуже швидко’: Ріс, **ек причина ростет** (Шекерик, с. 100);*

*ек раз у палец фівкнути ‘швидко’: Старість так скоро прийде, **ек раз у палец фівкнути** (Шекерик, с. 26);*

*екби тівк у чюбри макогоном свиням брукву ‘незграбно’: гуляв ні сеї, ні тої, піхаючі ногами, **екби тівк у чюбри макогоном свиням брукву** (Шекерик, с. 234);*

*з гіркою бідною ‘ледве, насилу’: Розказувала, шо з **гірков бідов** ту ніч в хаті переночувала (Шекерик, с. 432);*

*липне як горох до стіни ‘виявляти великий інтерес до чого-небудь’: Бо вже ни траба було йиму єго, бо воно вже ни **липло** до него так, **ек горох до стіни** (Шекерик, с. 291);*

*не вміти добре рота відкрити ‘говорити невиразно’: а ни йкийс чірохлепник, шо ни умів ні заданцувати, ні заплесати або навіть **ни умів й добре рот отворити** (Шекерик, с. 70);*

*ні сеї, ні тої ‘невпопад’: Війт на то ни турав, гуляв **ні сеї, ні тої**, піхаючі ногами (Шекерик, с. 234);*

*цілою душею свого тіла ‘повністю’: моливси вид шиірого серця, **цілов душев свого тіла** (Шекерик, с. 370).*

3. Позначення міри, вияву ознаки, дії:

***аж по земни покотитиси** ‘дуже сміятися’: А з того довлегу у сміх, **аж по земни покотивси** (Шекерик, с. 24);*

*виливати в ріці воду з берегів ‘переходити межу’: **ек уздрів сміх**, шо ви оба вже гей занадто починаєте **виливати в ріці воду з берегів**, то миг сміх*

довше *утерпіти* (Шекерик, с. 264); використано стихію води, щоб підкреслити масштабність ситуації;

ек голодні курки на зерно ‘дуже жадібно, сильно’: *бо ади ек ждуть на данець, так ек голодні курки на зерно* (Шекерик, с. 85);

з того кулеші не буде ‘вести непотрібні або малозмістовні, пусті розмови’: *Але з тої бесіди кулеші ни було* (Шекерик, с. 144); письменник використав лексему *кулеша*, яка має особливе значення для горян;

по душу ‘вдосталь’: *Є доста чесу наробитиси й по душу* за цілу Божу днину (Шекерик, с. 13);

спати, ек би замарена мертвоов кістков ‘дуже міцно спати’: *тай вуйна коло мене спала, ек би замарена мертвоов кістков* (Шекерик, с. 40);

сто пар чьортів нараз женит ‘дуже шумно’: *здавалоси, шо там си сто пар чортів нараз женит* (Шекерик, с. 201).

у дві дорозі йти ‘іти п’яним, хитаючись’: *так си вивпивають колєдники в коршмі, шо у дві дорозі з неї йдуть* (Шекерик, с. 90); компонент фраземи вжитий у двоїні;

хоть би мала гирев й посідіти ‘нізащо, ні за яких обставин’: *хоть би мала гирев й посідіти, то в Юріштанів рід ни замієєтси* (Шекерик, с. 144).

IV. Тематична група фразем на *позначення лайливих слів, прокльонів та іронії*.

Цікавим пластом гуцульських стійких словосполучень, проінтерпретованих у романі, є прокляття. Більшість із них виражають побажання лиха, біди, клопотів, нещастя тощо. Більшість фраз зараз сприймаються не як прокльони, а як вставні конструкції, хоча вони і містять негативну конотацію: *...кріс душу вам маму псом усім...* (Шекерик, с. 171).

Гуцули проклинають своїх родичів, сусідів у побутових розмовах, наприклад того, хто їх намагається залякати: *...ни поклонюси вам, хоть би ви мене й сто раз силували вашими насланнями та пужіли всеков бідов, пужів би вам ведмідь ребра... Біг би вас побив на гладкій дорозі та покарав по*

вашій правді, иков идете. Ви проклеті змінники, покарало би вас праведне Сонечко (Шекерик, с. 210); *Пужі-і-іла би ти біда голов страшна та велика* (Шекерик, с. 24), щоб хтось відчув сором: *умліне би те гризло, ек ти мене пудно угриз* (Шекерик, с. 39).

Побажання „біди на голов” міститься в прокльонах: *А робила би ти біда ребра на спаню, ек ти тежко мене узолюєш та докорєєш ми* (Шекерик, с. 31); *упала би на те біда, ек нічь на хати* (Шекерик, с. 39); *Нидоля би те втела тежка та солона* (Шекерик, с. 38); *біда би ти упала на голов* (Шекерик, с. 37); *чюд би ти внав на голов* (Шекерик, с. 39); *Біда те бери* (Шекерик, с. 47); *біда би ти голов бамбірила* (Шекерик, с. 292); *сіпала би ти біда очі з голови, штранєнику пустий* (Шекерик, с. 42).

Вирази, які уживаються як прокляття і виражають побажання кому-небудь зникнути, пропасти: *слих би їм пронав, окрім діда, погадав я собі* (Шекерик, с. 47); *пураха би му вид нас* (Шекерик, с. 52); *Та абес си спер аж там, де воді конец. Тай абес так ни мав ніколи пристанівку, ек вітер ни маєт* (Шекерик, с. 462).

Інші прокляття, яких значно менше, виражають побажання смерті: *кости би му стричели з гробу* (Шекерик, с. 261).

У романі автор використовує лайливі вирази та прокльони, які зрозумілі лише в певному діалектному середовищі (19 одиниць). Такі фразеологізми показують надзвичайну емоційність гуцулів.

V. Тематична група на *позначення мовленнєвої та мисленнєвої діяльності.*

1. Позначення мовленнєвої діяльності:

вигадувати пусті бесіди ‘несправедливо звинувачувати когось’: *Нидовірку поганий. Шо ти вигадуєш икис пусті бесіди на мене?* (Шекерик, с. 343);

дути пацирку ‘обговорювати когось’: *Пудно зачели на ню дути пацирку* (Шекерик-2020 с. 564); письменник використав вислів, який пов’язаний з

віруванням гуцулів (свято Воздвиження Хреста Господнього в Карпатах називають *Здвижіне*, бо цього дня усяка звірина лісова, усе гаддя, і всі духи природні „здвигаються”, тобто, рушають на зимівлю, а як позбираються жінки десь біля перелазу та говорять тихо поміж себе, то гуцули кажуть, що вони *дують у па цирку*);

золити словом, як зола сорочку ‘образити когось словом’: *Золила йиго словом, ек зола сорочьку* (Шекерик, с. 141);

инче гадати, а шо инче говорити ‘говорити неправду’: *але тога їх бесіда ніраз їм си ни кліїла, бо шо инче гадали, а шо инче говорили* (Шекерик, с. 278);

носити в зубах ‘обговорювати когось’: *Я ни хочю, аби витак мене мали за шо судити та в зубах носити* (Шекерик, с. 72);

язик шмулити ‘вести беззмістовні розмови’: *То з тобов шкода шо більше балакати. Шкода пусто собі єзык шмулити* (Шекерик, с. 404).

2. Позначення мисленнєвої діяльності:

в тому більше не твоя голова ‘не турбуватись, думати за когось, за щось’: *Ану, лиш дай ми слово, шо ни спераєш її дати за мого сина, то вже в тим бірше ни твоя голова, шо вна за него ни підет* (Шекерик, с. 152);

гадки шибать у голові ‘задуматися про щось’: *гадки зачєли си шибати йиму в голов* (Шекерик, с. 196);

іншу журу колисати у голові ‘думати про щось інше’: *Він инчу журу колисав у своїй голові, а ни про жінку* (Шекерик, с. 293);

лиш одне шумить у голові ‘думати про щось одне’: *бо йиму лиш одно шуміло в голові: „Ек то си мет йиму вид сегодне поводити на стрілецтві”* (Шекерик, с. 291);

не то грає в голові ‘бути заклопотаним чимось іншим’: *Але Иванчік того ні чув, ні видів, ек си гризла ним йиго жінка, бо йиму ни та играла в голові* (Шекерик, с. 293);

пунтувати в голові нову придобашку ‘придумати жарт’: Видко було по нім, що пунтував знов у своїй голові йкус нову придобашку, аби си було з чього засмієти, бо він це любив робити (Шекерик, с. 34);

*фігли з голови вишуміли ‘стало нецікаво’: Ці **фігли** вже давно ми вишуміли з голови (Шекерик, с. 25);*

*цілою душею потонути в задумі ‘зосереджено думати про щось’: Дідо **цілов душев потонув у глибокій задумі** (Шекерик, с. 24).*

У групі ми зафіксували 14 фразем.

VI. У тематичній групі авторських фразем на **позначення характеристики, властивості та якості особи / неособи** налічуємо 13 фразеологізмів.

1. Позитивна / негативна характеристика особи:

*пусте уводно в голові шумит ‘не дуже розумний’: Відав лиш це **пусте уводно в голові шумит** (Шекерик, с. 376).*

2. Властивості, якості людини:

*був пилкої вдачі ‘запальний’: **Був пилкої вдачі**, кортіло йиго й з чужев чілидинов ни раз у воросі си набути (Шекерик, с. 141);*

*говорити не на вітер ‘серйозно, дотримуючись свого слова’: то, шо Шкиндя говорит – то **ни на вітер**, лиш на правду (Шекерик, с. 210);*

*йшла йиму руков ‘комусь щастить’: **Йшла йиму руков** (Шекерик, с. 101);*

*липа в лип ‘привітний, лагідний’: Ув очі з тобов – **липа в лип** (Шекерик, с. 48);*

*набитий повно усілєких фіглів та мудрішків ‘мудрий’: вже з маленького був **набитий повно усілєких фіглів та мудрішків** (Шекерик, с. 123);*

*ни дарував свого, шо значіт сине за ніхтем ‘скупий’: Завзєтун, тот **ни дарував свого, шо значіт сине за ніхтем** (Шекерик, с. 135);*

*ні до Бога, ні до людий ‘відлюдкуватий’: **Ні до Бога, ні до людий**, ек то кажут, бо тот ніколи си право ни подивив на чоловіка (Шекерик, с. 284);*

одне вухо ‘дуже близькі’: був з ним здавну **одно вухо**, великий побратим (Шекерик-2020, с. 588);

родемий до бріхонь ‘балакучий’: А Луцьо вмів розказувати, бо він **до бріхонь, то родемий був** (Шекерик, с. 273);

сміхе та фігли в голові ‘несерйозний’: **Тобі сміхе та фігли в голові**, а мині ні (Шекерик, с. 279); щоб зобразити характер людини, використане діалектне слово *фігли* ‘жарти, дуроші’;

тяжкий на бесіду ‘мовчазний’: **На бесіду був тєжкий**, але на газдівстві, то ни згірше газдував (Шекерик, с. 127).

VII. Тематична група фразеологізмів на **позначення періоду, часу, місця, відстані та кількості** нараховує 5 фразем:

без кінця, без міри ‘дуже багато, велика кількість чогось’: А знав він тих співанок усілеких – **без кінця, без міри** (Шекерик, с. 373);

єк волося на голові ‘багато’: то в сих хатах ночувало тільки людий, **єк волося на голові** (Шекерик, с. 414);

єк у зайця стежок у лісі ‘багато’: у тебе тільки нараз гадок у голові, **єк у зайця стежок в лісі** (Шекерик, с. 373);

на тридев’єту земню ‘дуже далеко’: Боевси, шо хапнут мене Бог знаєт куда... аж у пресподне – **на тридев’єту земню** (Шекерик, с. 26);

чєсина здаваласи йиму роком ‘дуже довго’: так си навтємнєло, шо кожда **чєсина здаваласи йиму роком** (Шекерик, с. 412).

VIII. Тематична група авторських фразеологізмів на **позначення абстрактних явищ**:

вета за вету ‘відплата тим самим’. У тексті: **За це ним аси цьо гріха боєти, бо то пишла вета за вету** (Шекерик, с. 171);

гори будут горами ‘нічого не зміниться’. У тексті: **але й про вас гори будут горами, єк и вас ни станєт** (Шекерик, с. 209); у гуцульській мовній картині світу лексема *гора* відіграє особливу роль, адже гори для гуцула – природне середовище життя й господарювання;

*ни та скрипка тепер играєт на світі ‘усе змінилося, стало іншим’: ... думали давно люде на світі, а тепер, то так уже ни думают, бо вже й **ни та скрипка тепер играєт на світі**, шо давно играла (Шекерик, с. 389); на Гуцульщині скрипка відіграє особливу роль: супроводжує весільні обряди, зимові свята (є обов’язковим атрибутом колядників), під час проводів на полонини, при закладанні хати.*

ІХ. Тематична група фразем на *позначення зовнішнього вигляду особи* представлена лише 1 фраземою:

у саму стелю бивси ‘високий’: „...головов – то майже у саму стелю бивси” (Шекерик, с. 179).

Розглянуті авторські фраземи П. Шекерик-Доників використовує для створення нестандартних образів чи явищ, підсилення експресії.

Світосприйняття головного героя роману, його погляди на життя відображені у прислів’ях та приказках. Ці паремії зафіксовані як у діалогах, так і в авторських описах. Вони розкривають особливості народної моралі, дають авторську оцінку різноманітних подій і вчинків. Основна функція паремій у тексті – надати експресивності:

лиш пусти котюгу під стів, то уна видразу вилізет тобі на стів (Шекерик, с. 48);

нидурно то кажут старі люде, шо ліпшия из своєї печі росівниця, ек з чужей печі книши (Шекерик, с. 48);

чого бик извик, того й ричет (Шекерик, с. 71);

він мав, ек то кажут, „сім бід до обід”, й то „ни однаких” (Шекерик, с. 140);

хто годен, тот и ни голоден (Шекерик, с. 171);

трафила коса на камінь (Шекерик, с. 172);

лихо ніколи ни спит ні вночі, ні в днину (Шекерик, с. 196);

гора з горов си лиш ни зийдет, а чоловік з чоловіком – то завше си можеш зийти (Шекерик, с. 215);

чужими руками лиш добре грань з печі вигрібати (Шекерик, с. 229);
ни мішели солону з колосем – бідничію з богачнев (Шекерик, с. 229);
ніколи ни бійси бистої води, лиш тихої (Шекерик, с. 262);
не кажи гоп, поків не підштрикнеш (Шекерик, с. 265);
чес на чесі ни стоїт (Шекерик, с. 271);
без баламути світ ни збути, а без смерти ни вмерти (Шекерик, с. 271);
голодній курці завжди зерно на думці (Шекерик, с. 376);
біда ни спит тай хати ни маєт (Шекерик, с. 369);
коня куют, а жеба ногу настав'єет (Шекерик, с. 400);
упав єс в клопїт, єк сливка в болото (Шекерик, с. 456);
хто потопает, тот си й за брич хапает (Шекерик, с. 455).

Висновки до розділу 2

У розділі проаналізовано фразеологічні одиниці роману Петра Шекерика-Доникова „Дідо Иванчік”. Зафіксовано 30 одиниці (див. Рис. 5).

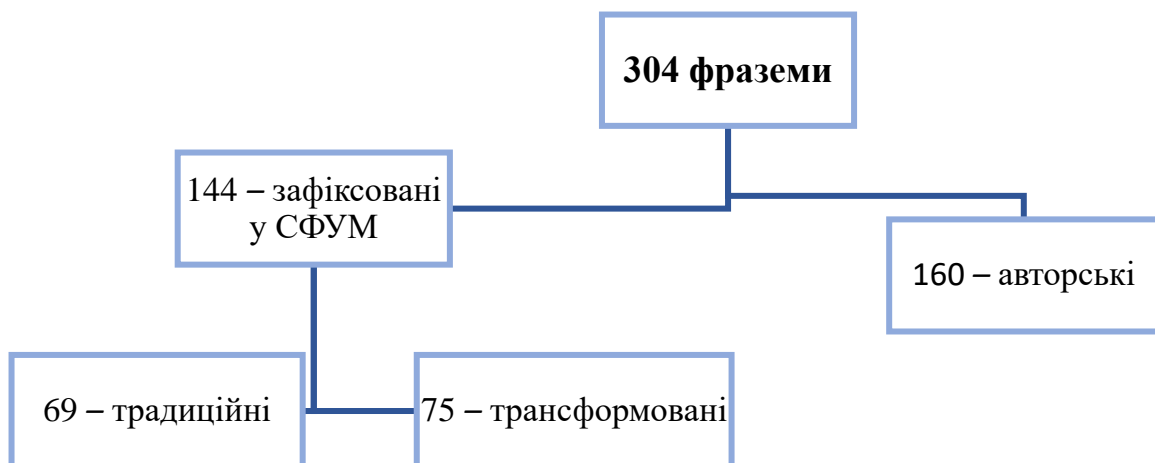

Рис. 5

За нашими спостереженнями, письменник рідше використовує традиційні фразеологізми, зафіксовані у Словнику фразеологізмів української мови (*зійти з розуму, ні за цапову душу, як свої п'ять пальців*). Для більш глибокого відтворення характеристики персонажів, їх стану та діяльності

автор досить широко використовує мовну гру, одним із прийомів якої є різноманітні трансформації фразем (*плюнути у юшку* ‘кривдити когось’: *шо треба дієти, аби мочі хоть-кому плюнути у юшку* (Шекерик, с. 174) – пор.: *плюнути в борщ* ‘кривдити кого-небудь, робити комусь щось неприємне, чинити несправедливість’ (СФУМ, с. 521)). Найпоширеніший спосіб трансформації – заміна компонентного складу фразеологізму іншим словом, часто діалектизмом (*аж душія розсипаласи / розривається на кавалчіки* ‘хто-небудь дуже переживає за щось, страждає від чогось’ – пор.: *душія розривається надвоє*).

Також цікавим типом трансформації фразеологізмів є зміна значення: *око в’єло* ‘дуже холодно’: *око в’єло вид студени* (Шекерик, с. 9) – пор.: *аж око в’яне* ‘стає страшно, моторошно і т.ін. від чого-небудь’ (СФУМ, с. 462).

Фразеологічні одиниці письменник вплітає в мовлення персонажів та в авторський опис подій. Найчастіше авторські фраземи автор використовує на позначення емоційного стану персонажів: *аж голубіла из серця* (Шекерик, с. 37), *бівки лупати очіма* (Шекерик, с. 332).

Найбільші репрезентативними тематичними групами традиційних фразеологізмів є фраземи на позначення дій, вчинків, поведінки людини, діяльності у стосунках із будь-ким, будь-чим; фізично-емоційного стану особи.

Найпоширеніші тематичні групи трансформованих фразеологізмів на позначення фізично-емоційного стану; дій, вчинків, поведінки людини, діяльності у стосунках із будь-ким, будь-чим; якості, ознаки, стану предмета, явища, дії.

Серед авторських фразеологізмів переважають на позначення дій, вчинків, поведінки людини, діяльності у стосунках із будь-ким, будь-чим; фізично-емоційного стану особи; лайливих слів, прокльонів та іронії. Здебільшого ці фраземи допомагають розкрити внутрішній світ персонажів роману, надати висвітлюванню гуцульського колориту.

За допомогою фразеологізмів П. Шекерик-Доників створює своєрідний фразеологічний портрет героїв (характер, внутрішній стан).

Аналізовані фраземи репрезентують мовну картину світу українців, зокрема гуцулів.

РОЗДІЛ 3

МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ РОЗДІЛУ „ФРАЗЕОЛОГІЯ” У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

3.1 Місце фразеології у шкільному курсі української мови: аналіз програм і підручників

У процесі навчання в школі на уроках української мови учні знайомляться з такими розділами мови як фонетика, лексикологія, граматики, орфографія й інші. Особливу увагу приділяємо вивченню фразеології. Вона займає особливе місце у формуванні мовлення учнів, потрібна для пізнання мови, сприяє розширенню світогляду, розвиває комунікативні навички, робить мовлення виразнішим, образним, емоційним, допомагає підвищити культуру мовлення учнів.

Проблеми методики фразеології вивчали такі лінгводидакти, як М. Пентиліук, Л. Мацько, С. Садова, мовознавці – В. Ужченко, Н. Бабич.

У методиці фразеології використовуються загальнодидактичні принципи: науковості, наочності, систематичності і послідовності, доступності, індивідуального підходу до учня, зв'язок теорії з практикою.

Фразеологія як розділ мовознавства має великий освітній, розвивальний та виховний потенціал, проте на вивчення цього розділу, на наш погляд, приділяють мало часу, незважаючи на його складність.

Процес навчання фразеології складається з таких етапів: початкові класи, середні і старші. Для успішного засвоєння теми учням потрібний взаємозв'язок між цими етапами.

Методисти виокремлюють такі етапи вивчення лексики і фразеологізмів у школі:

1. Початковий етап – практичний рівень без термінів (початкова школа).
2. Систематичний етап – вивчення розділу „Фразеологія” у 6 класі.
3. Аспектне вивчення – розгляд фразеології в 7–9 класі у зв'язку з іншими розділами мови.

4. Функціонально-стилістичний етап – вивчення фразеології в 10–11 класі (функціонування фразеологізмів у різних стилях мови).

На тему „Фразеологія” програмі 6 класу відведено 6 годин. Учні повинні розглянути термін *фразеологізм* та його лексичне значення, джерела фразеологізмів, прислів'я, приказки, афоризми як різновид фразеологізмів, синтаксичну роль фразеологічних одиниць.

Основними принципами методики фразеології вважають:

- екстралінгвальний (зіставлення фраземи і реалії);
- лексико-граматичний (зіставлення лексичного і граматичного значення);
- парадигматичний (зіставлення фразеологічних одиниць);
- функціонально-стилістичний (зіставлення фразеологізмів зі сферами їх вживання);
- історичний (зіставлення історії слова і фразеологізму).

Розглянемо як вивчають фразеологію у середній школі. Для аналізу ми взяли підручники для учнів 6 класу: „Українська мова” О. Глазової, „Українська мова” О. Заболотного, „Українська мова” С. Єрмоленко, В. Сичової, М. Жук.

У підручнику „Українська мова” С. Єрмоленко, В. Сичової, М. Жук фразеологію вивчають разом з розділом лексикології. Екстралінгвальний принцип реалізується частково: в одному із завдань фразеологізми представлені у вигляді малюнків: *кіт у мішку, пуд солі, крокодилячі сльози*. Автори дотримуються і лексико-граматичного принципу: фразеологізм прирівняно до слова, він виконує одну синтаксичну роль. Парадигматичний принцип також використано: показано синонімічність фразеологізмів і слів, за допомогою цього прийому можна розкрити семантику більшості фразем; запропонована вправи: розгадати кросворд та ребус. Також у підручнику є багато вправ на синонімічні відношення між фразеологічними одиницями. У теоретичній частині вказано, що фразеологізми найчастіше використовують у

розмовній мові та в художніх творах. У рубриці „Цікаво знати“ є параграф про етимологію фразеологізмів – це історичний принцип.

Загалом, у підручнику дотримано усіх принципів навчання розділу фразеології. Завдання підібрані різнопланові, що сприяє кращому засвоєнню матеріалу. Теоретична частина подана коротко, проте в повному обсязі.

У підручнику „Українська мова” О. Глазової фразеологію теж вивчають разом з лексикологією. У теоретичній частині знаходимо лексико-граматичний принцип: фразеологізм співвідноситься за значенням з одним словом або словосполученням (*дерти горло* „кричати“), і, як слово, є одним членом речення. Автор пропонує вправу, в якій треба визначити, яким членом речення є фразеологізм. Застосовано і парадигматичний принцип: розказано про багатозначність фразем, синонімію й антонімію. У практичній частині подано завдання на знаходження пар антонімів, підбір синонімів. Дотримується автор і функціонально-стилістичного принципу: висвітлено те, що фразеологізми – це яскраві і виразні засоби мови. Є багато творчих завдань, наприклад: розкрити в формі оповідання значення фразеологізму *заварити кашу, дісталось на горіхи*. Запропоновано завдання на визначення стилістичних особливостей фразеологізму, доцільності вживання його в різних стилях мови. Застосовано й історичний принцип: сказано, що більшість фразеологізмів відбивають глибоко народний, самобутній характер української мови; сенс багатьох фразем пов’язаний з історією нашого народу. У кінці розділу подано зразок усного розбору фразеологізмів. На наш погляд, у цьому підручнику найкраще висвітлено теоретичний матеріал, у практичній частині застосовано усі принципи методики навчання фразеології.

У підручнику „Українська мова” за редакцією О. Заболотного фразеологію як окремий розділ також не вивчають. Екстралінгвальний принцип реалізований, тобто є зіставлення фразеологізму і реалій: наприклад, відгадати, які фраземи „заховані” на малюнках (*знайти в капусті, наламати дров, крокодилячі сльози, ставити палки в колеса*). Знаходимо багато завдань

на застосування лексико-граматичного принципу: порівняти вільні словосполучення та фразеологізми; багато завдань, які передбачають використання фразеологічного словника, у теоретичній частині вказано, що фразеологізм на окремі компоненти не ділиться, виконує одну синтаксичну роль. Частково висвітлено парадигматичний принцип: дібрати до фразеологізмів синоніми. Історичний принцип репрезентовано у такій формі: у жартівливому вірші пояснюється походження фразеологізму *зарубати на носі*. Цікавим, на наш погляд, є творче завдання: скласти і записати розповідь про походження одного з фразеологізмів, що знайомить учнів з етимологією. Отже, у підручнику зrealізовано більшість принципів навчання фразеології.

Варто зазначити, що у всіх підручниках є вправи, де потрібно дібрати якомога більшу кількість фразеологізмів з одним компонентом, наприклад: голова (*сушити голову, вилетіло з голови, голова йде обертом*), сім (*на сьомому небі, сім мішків гречаної вовни, сім потів зійшло*). Також є різноманітні завдання, наприклад: відгадати, яке слово пропущене у фразеологізмі (*казка про курочку ...; яблуку ніде ...; бити лихом об ...*).

У всіх підручниках переважають традиційні види вправ. Творчі завдання трапляються рідко, що є поштовхом для вчителів застосовувати інтерактивні методи навчання.

Проаналізувавши програму та підручники з української мови, підсумовуємо, що фразеологізми вивчають упродовж усього шкільного курсу української мови. У 6 класі учні вивчають фразеологію як розділ мовознавства, де розглядають: поняття про фразеологізм, його лексичне значення; джерела українських фразеологізмів; прислів'я, приказки, афоризми як різновиди фразеологізмів; ознайомлення із фразеологічним словником. У старших класах відбувається закріплення знань про фразеологізм під час вивчення інших розділів мовознавства, узагальнення та систематизація знань (опрацювання текстів, де є фраземи; редагування фразеологізмів, які недоречно вжиті; вживання фразеологізмів у різних стилях).

На нашу думку, на вивчення фразеології в школі відведено мало часу, сучасна програма передбачає лише загальне поняття про фразеологію. Для успішного вивчення фразеології необхідно проводити додаткові заняття, створювати спецкурси та факультативи.

3.2 Формування комунікативної компетентності учнів у процесі вивчення фразеології

Основне призначення української мови в школі на сучасному етапі знаходить втілення в комунікативній меті навчання, що має на меті оволодіння українською мовою як засобом спілкування. „Мовна компетенція як складник мовної особистості – це вміння розмовляти, грамотно писати, належне активне володіння мовними навичками й уміннями в комунікації, це мовні вміння і навички, що формуються в процесі пізнавальної діяльності учня” [15, с. 2].

Для реалізації загального завдання мовно-мовленнєвої підготовки учнів є потреба формувати фразеологічну компетентність (субкомпетентність).

У пояснювальній записці до чинної програми з української мови для учнів 5–9 класів йдеться про такі основні змістові лінії, за якими розподілено навчальний матеріал відповідно до чинного Державного стандарту базової й повної загальної середньої освіти, як мовна, мовленнєва, соціокультурна [47, с. 6].

Мовна змістова лінія містить перелік питань, обов’язкових для засвоєння теорії мови, що сприятиме формуванню системних знань про мову й на їхній основі життєво важливих умінь [47, с. 6].

Мовна змістова лінія охоплює такі теми для 6 класу: „Фразеологізми. Поняття про фразеологізм, його лексичне значення. Джерела фразеологізмів. Прислів’я, приказки, афоризми як різновиди фразеологізмів. Фразеологізми в ролі членів речення. Ознайомлення із фразеологічним словником” [47, с. 13].

На уроках з лексикології і фразеології використовують загальні лінгводидактичні методи. До найбільш дієвих прийомів навчання належать тренувальні вправи, наприклад:

- знаходження певної лексичної одиниці в контексті;
- з'ясування ролі лексичного явища в аналізованому тексті;
- добирання прикладів, що ілюструють лексичне явище;
- групування лексичних явищ за певними ознаками;
- конструювання мовних одиниць з певним лексичним явищем, уведення лексичної одиниці в контекст;
- робота зі словником.

Проаналізувавши програму та підручники з „Української мови”, вважаємо, що вивчення фразеологізмів може бути більш продуктивним, якщо б у навчальному матеріалі було більше фразеологізмів на позначення емоційного, психічного стану.

Ми розробили систему вправ для 6 класу із засвоєння фразеологізмів зі значенням почуттів, яка складається з кількох етапів.

I. Вправи, націлені на повторення і закріплення знань про фразеологізм.

1. Прочитайте. Поділіть речення на дві групи. В одній з них будуть речення без фразеологізмів, у іншій – з фразеологізмами.

Чи однаковий сенс цих речень?

Петро дуже любив своїх батьків.

Петро душі не чув у батьках.

У кімнаті було темно – мені аж мороз прошиб по спині.

У кімнаті було темно – мені стало дуже страшно.

Я була на сьомому небі від щастя, коли побачила свій подарунок.

Я була дуже рада, коли побачила свій подарунок.

2. З'ясуйте, у якому варіанті значення фразеологізму неправильне:

а) *душа не на місці – хвилюватися, переживати;*

б) *берегти як зіницю ока пильно оберігати, старанно доглядати;*

в) *жити як кішка з собакою – жити у злагоді.*

3. Прочитайте. Доберіть до фразеологізму з першого стовпчика антонім з другого.

Не зводити погляду	відвертати від себе
Викинути з голови	випадати з голови
Спадати на гадку	не йти з думки
Привертати до себе	спускати з ока

II. Вправи, які сприяють засвоєнню ознаки фразеологізма – стійкості.

1. Прочитайте. Які з фразеологізмів записані правильно? У яких є помилки?

Мій будинок скраю, жити душа в душу, на третьому небі, як з курки вода.

Виправте помилки і запишіть фразеологізми.

2. Допишіть фразеологізми, вибравши з дужок правильне слово чи форму слова. Поясніть ваш вибір.

Вішати (носа, вуха).

Пекти (пиріжки, раків).

Не йти (з думки, без думки).

III. Вправи, спрямовані на формування мовленнєвої компетентності.

1. Прочитайте речення. Замініть підкреслені слова на фразеологізми. Що змінилося? Речення запишіть.

Галина Петрівна пояснювала задачу, але Микола її не слухав.

Марія дізналася, що театр закрили, і засмутилася.

Андрій уважно слухав учительку.

Ми здогадувалися, що фільм йому не сподобається.

Довідка: повісити носа, ловити кожне слово, не до смаку, пропускати повз вуха.

Комплекс вправ, який ми розробили, спрямований на те, щоб учні навчилися правильно вживати фразеологізми, розширити їхній словниковий

запас, навчити їх образно мислити і виражати свої думки за допомогою фразеологізмів.

3.3 Основні види класної та позакласної роботи з фразеології (урок у форматі гри-вікторини „Цікава фразеологія”)

Пропонуємо конспект уроку-вікторини з теми „Фразеологія”.

Урок створений з урахуванням психологічних особливостей учнів: застосування слайдового оформлення навчального матеріалу посилює й емоційно доповнює сприймання теми. Цей методичний прийом важливий і з іншого боку: навчає узагальнювати прочитане, запам'ятовуючи головне.

Під час уроку в учнів формуються вміння відрізнити фразеологізми від вільних словосполучень, засвоєння правил їх використання у мовленні, зокрема у художній літературі, розвивається пам'ять, увага, уява, логічне мислення, уміння порівнювати, аналізувати, узагальнювати.

Тема уроку: Цікава фразеологія.

Мета:

навчальна: систематизувати й поглибити знання з фразеології як розділу мовознавства;

розвивальна: розвивати критичне мислення, увагу;

виховна: виховувати повагу до свого народу.

Завдання:

1. Розширити й поглибити знання учнів з фразеології.
2. Збагатити активний словниковий запас, формувати мовленнєву компетентність.
3. Розвивати пізнавальний інтерес до вивчення фразеології.
4. Вдосконалювати психологічні якості особистості учнів: допитливість, ініціативність, працьовитість, самостійність.
5. Розвивати основні розумові процеси учнів (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, уяву).

Тип уроку: узагальнення та систематизації знань.

Форма проведення: урок-вікторина.

Методи і прийоми: проблемно-пошуковий і евристичний; усного й письмового контролю.

Форми роботи: індивідуальна, колективна, фронтальна, групова.

Обладнання: мультимедійний проєктор, комп'ютер, презентація, роздатковий матеріал.

Методичні рекомендації: на уроці варто використовувати всі можливі види роботи з фразеологізмами: добирати синонімічні та антонімічні пари, пояснювати значення, виділяти з контексту, використовувати у власному мовленні. Бажано використовувати презентації з теми, адже це дозволяє зробити урок яскравим, розвиває зорову пам'ять, фантазію, уяву та усне мовлення. На урок потрібно підготувати дидактичний, демонстраційний матеріал, що дозволить змінювати форми роботи впродовж уроку. Форма уроку як вікторини сприяє кращому засвоєнню знань, у таких змаганнях в учнів формуються вміння працювати в команді, виявляються лідерські якості.

Хід уроку

I. Організаційний момент.

Оголошення теми уроку

Слово вчителя. Добрий день! Сьогодні ми проведемо не звичайний урок, а урок-вікторину, ви працюватимете в командах і покажете свої знання з теми „Фразеологія”.

У сучасному світі важко зустріти людину, котра жодного разу не чула поняття *фразеологізм*. Спочатку батьки докоряли, що ви *б'єте байдики*, а ви, образившись на них, *лили крокодилачі сльози*. Перед контрольною роботою у вас завжди *мурашки бігають по спині*, але ви старанно *гризете граніт науки*, тому проблем у вас не виникає. Щоправда, інколи на уроках любите і *ляси точити*, поки вчитель перед вами *зі шкури пнеться*. Тому сьогодні прошу вас слухати все і *мотати на вус*.

На екрані ви бачите слова Івана Огієнка, які стануть епіграфом нашого уроку: „Добірна національна фразеологія – душа кожної мови”.

II. Вікторина.

А тепер почнімо нашу вікторину. Раніше ви поділилися на 3 команди, обрали капітанів, назву та емблему. Але спочатку дозвольте представити вам членів журі. Їм належить нелегка робота: оцінювати ваші відповіді і виставляти бали.

1. Конкурс „Презентація команди”:

Капітан оголошує назву своєї команди, пояснює її назву, показує емблему.

2. Конкурс „пояснити значення фразеологізмів“:

Ви гарно впоралися з першим конкурсом, і ми переходимо до наступного завдання. У вас на столах лежать конверти із листочками, на яких написані фразеологізми. За мою команду ви відкриваєте конверти і впродовж хвилини готуєте пояснення фразеологізмів, які вам запропоновані.

1 команда: *з голоду вмирати; в зубах носити, ні в пліт ні в ворота, не усі дома; як свої п'ять пальців;*

2 команда: *йде студений мороз по тілу; стерегти як око у голові; у ложці води втопити; почервоніти як рак; п'яте через десяте;*

3 команда: *слізьми вмиватися; як у себе вдома; ні до Бога, ні до людей; як комусь муху вбити; наїстися страху.*

3. Конкурс „Складіть речення”:

У вас на картках написані 2 словосполучення. Ваше завдання: скласти з кожним словосполученням по 2 речення, щоб в одному словосполучення виступало фразеологізмом, а в другому – простим словосполученням. Наприклад: *Марія з Петром не спілкуються, бо давно розбили глека. Ми хотіли дістати з полиці чашки, проте не помітили як розбили глек.*

1 команда: *іти на поводку, бути на коні.*

2 команда: *втерти маку, заварити кашу.*

3 команда: *розправити крила, пекти раків.*

4. Конкурс „Бліц”:

А тепер ми переходимо до бліц-опитування. Я зачитуватиму вам запитання, а ви повинні на них відповісти, проте відповідь має бути фразеологізмом. Наприклад: як кажуть про людей, які дуже схожі? *Як з ока випав, як дві краплі води.* Першою відповідає та команда, яка підніме руку. Отож, почнімо.

1. Як кажуть про тих, хто лінується? (*Байдики бити*).
2. Як кажуть про людей, які постійно сваряться? (*Жити як кіт з собакою*).
3. Коли хтось або щось дуже далеко знаходиться... (*На тридев'ятій землі*).
4. Як кажуть про події які відбувалися дуже давно? (*За царя Гороха*).
5. Як кажуть про тих, хто обманює? (*Пускати харамани, замилювати очі*).
6. Як називають людину, яка виділяється серед інших? (*Біла ворона*).
7. Вразливе місце людини... (*Ахіллесова п'ята*).
8. Як кажуть про людину, яка має великий досвід у якійсь справі? (*Собаку з'їв, майстер своєї справи, зуби свої з'їв*).
9. Як кажемо про велику кількість чогось? (*Хоч греблю гати, кури не клюють, як зірок на небі*).

5. Конкурс „Домашнє завдання”

На минулих уроках ми вивчили тему „Діалектні та просторічні слова”. Пригадаймо, що таке діалектизм? Діалектизми – слова, властиві мовленню лише жителів певної місцевості. Виявляється, що діалектизмами можуть бути не лише слова, а й фразеологізми. Це такі вирази, які не зафіксовані у загальнономовних словниках. Вони є видозміненими варіантами традиційних фразеологізмів або ж містять діалектні слова. Наприклад, *нагнати кози на бер*

‘погрожувати комусь неприємностями’. У виразі використано діалектизм *бер* ‘велика з поруччям кладка через річку’.

Кожна команда отримала домашнє завдання: розпізнати фразеологізми в уривках роману Петра Шекерика-Дониковаго „Дідо Иванчік”, пояснити їхнє значення та дібрати до них фразеологічні синоніми в українській літературній мові.

Команда 1

А баба свої піла. Біла, йик у забій, шо дідо ни газда — друцига пустий. Нічьо би їй ни поміг у хаті, шо значіт за маково зерно. У хатнім кутаню раз руков нічьо ни хочет за ню помочі. Голосила, нарікаючі перед усіма на діда, шо уна пропадаєт, вічно сама за кождісеньким журічіси та скрізь гуждинаючі собов. А друцига пустий лиш из кресиком лісами играєт узимі. А уліті из вудков минали йиму дни [Шекерик, с. 101].

За маково зерно ‘зовсім, ніскільки’. Синоніми: *як кіт наплакав, крапля в морі, із заячий хвіст.*

Раз рукою не помогти ‘зовсім нічого не робити’. Синоніми: *за холодну воду не братися, палець об палець не вдарити.*

Команда 2

Але у баби — то все було нипочьому, бо він завше лиш своїм возом грав тай проклєто був упертий и ниподанчливий. Бабі си здавало, шо то лиш уна з вуйком тай вуйнов степеніла усу газдівку, за усим си журила тай гризла. Їй си чюло, шо то лиш на її плечьох лежит ціле газдівство. Виділосо їй, шо то лиш її голов вічно схла у газдівстві за усим, а ни дідова [Шекерик, с. 101].

Своїм возом грати ‘чинити по-своєму’. Синоніми: *грати у власну дудку.*

На плечах лежить ціле газдівство ‘бути відповідальним за що-небудь’.

Команда 3

Люпайлючька из радости аж ни знала, шо дієти, шо її Иванчік, Богу декувати, направивси на добру дорогу й охічно зачєв ходити до школи. Гонориласи, шо її Иванко будет письменним чьоловіком, бо вна навиділа

розумних, письменних людей. А за свого Іванчика мислила, що коби хоть по решті навчівси шо-то письма, то вже би ни був простим чоловіком. Ліпше би си йиму поводило, ек тому, шо ни знаєт нічьо: **ні бе ні ме**. А Іванчік из хати ни до школи так раненько йшов, а своїми дорогами играв. Біда знаєт **куда йго ноги ни носили** [Шекерик, с. 131].

Ні бе ні ме ‘не розумітися в чомусь’. Синоніми: *ні бум-бум, ні в зуб*.

Куди ноги носять ‘куди-небудь, в будь-якому напрямку’. Синоніми: *куди очі бачать, світ-заочі, на край світу*.

6. Конкурс „Підрахуй фразеологізми”.

Тепер завдання на уважність: я прочитаю вам вірш, у якому є багато фразеологізмів. Ви повинні підрахувати їх.

*На базарі в тому місті можна **витрішок поїсти**,
потім, якщо ласка ваша,
ще й **березової каші**.*

*хто ж і спритний і завзятий,
може **облизня спіймати**:
хай розпалює вогонь
і підсмажує його!*

*Ну, а замість пряників
можна з’їсти **ждаників**.*

*До узвару чи до чаю
там **торішній сніг** вживають...*

*Там гостям усюди чутно,
Як кухарки в літніх кухнях
Вправно **травлять теревені**
І малі, і здоровенні –
Тільки й чути цілий день
Деренчання теревень!*

*Подадуть вам **миску повну**,*

а у ній – гречана вовна.

Молоко, як попросив,

там од Сидора кози.

На останні ж, – Ясю, чуєш?! –

бебехами там годують [40, с. 177].

7. Конкурс „Обери потрібне слово”

Кожній команді я роздаю аркуші, на яких написані вирази, але трапилась біда: мій комп’ютер „підхопив вірус” і всі фразеологізми перемішалися. Допоможіть мені зібрати їх правильно!

1 команда:

- *без царя в...* (душі, голові, серці),
- *дати...* (гарбуза, яблуко, кавун),
- *товкти воду в...* (мисці, відрі, ступі),
- *дивитися...* (вовком, ведмедем, лисицею),
- *потрібний як возу...* (третє, четверте, п’яте) *колесо*;

2 команда:

- *з’їсти...* (кілограм, фунт, пуд) *солі*,
- *грати першу...* (скрипку, бандуру, сопілку),
- *Ахіллесова...* (рука, п’ята, голова),
- (п’ять, вісім, сім) ...*п’ятниць на тиждень*,
- *не бачити далі свого...* (носа, ока, вуха)

3 команда:

- *покласти...* (вуха, руки, зуби) *на полицю*,
- *як...* (грим, місяць, сонце) *серед ясного неба*,
- *взяти...* (сумку, ноги, м’яч) *в руки*,
- *на...* (сьомому, п’ятому, третьому) *небі*,
- *молоти...* (комбайном, руками, язиком).

8. Конкурс „Розділіть на групи”:

На слайдах ви бачите словосполучення, одні з них фразеологізми, інші – звичайні словосполучення. Ви повинні заповнити таблиці, які лежать у вас на столах, тобто записати фразеологізми у дві колонки відповідно.

Золоті руки, наламати дров, перемити посуд, варити воду, розбити глека, пасти задніх, пасти корів, перемивати кістки, не чути музики, поставити крапку, варити борщ, поставити крапку в кінці речення, продавати зуби, злі люди, продавати хліб, як білка в колесі, золотий годинник, маленька білочка, рукою подати, рукою показати, душі не чути, розбити тарілку, злі язика, зламати руку.

III. Підбиття підсумків

1. Результати вікторини:

Отже, наша вікторина завершилася. Ви дуже старалися, були активними, показали свої знання і роботу в команді. Тепер члени журі підіб'ють підсумки і визначать переможців.

2. Слово журі:

Перемогла команда _____, яка набрала _____ балів. Вітаємо! Усі учасники команди отримують оцінку „дванадцять”.

IV. Домашнє завдання

Знайти інформацію про значення і походження фразеологізмів у запропонованих реченнях у романі Петра Шекерика-Доникова „Дідо Иванчік”

Команда 1.

А вна ни пускала Иванчіка до Олексія, аби він ни отворив Иванчікові очі.

Перший раз у життю трафілоси йиму, шо потрафив другий скрипичник в игрі свойов игров заткнути собі йиго за пояс.

Тежко гарував на таздівсОтві, ек вів у ермі.

Команда 2.

Такий страшний твавт завівси, шо всім людем у хаті аж кров стигла в жилах.

Та й тогди учів він дітву письма – п'єте почерез десєте.

Шо про людске око ніби уїдаєт на злодіїв, біду зводєт, а потихоньку помагають злодіям красти.

Команда 3.

Я знав їх так усіх, єк знаю отсі свої п'єть пальців на руці.

Видко, шо йиму ни усі дома, бо ади йке виводит.

Але він так сповідавси, шо шоинче гнув у своїй души, а шоинче плів єзиком попикови.

Висновки до розділу 3

Незважаючи на складність вивчення фразеології, у школі цьому розділу мови відведено дуже мало часу. Аналіз чинних підручників показав, що сучасна програма не передбачає детальний розгляд фразеології. Така ситуація веде до збіднення словникового запасу учнів і зниженню розуміння школярів особливостей метафоричного переосмислення стійких зворотів.

Розроблений урок у формі гри-вікторини „Цікава фразеологія” у 6 класі спрямований на розширення знань фразеологічних одиниць, а також закріплення знань про їх значення, парадигматичні відношення з іншими фразеологізмами. Також пропонуємо завдання, у яких використані фразеологізми з роману Петра Шекерика-Доникова „Дідо Иванчик”, який хоч і написаний діалектною мовою, проте засвідчує, яку велику роль виконують фраземи в художньому тексті.

ВИСНОВКИ

Проаналізувавши фразеологізми в романі Петра Шекерика-Доникова „Дідо Иванчік”, ми прийшли до таких висновків.

У дослідженні ми послуговувалися термінами *фразеологізм*, *фразеологічна одиниця*, *фразема*, маючи на увазі надслівну, семантично цілісну, відносно стійку одиницю, яка виконує характеризувально-номінативну функцію.

Фразеологізми, які функціонують у системі художніх текстів, виконують підсилювальну роль, виступають виразними репрезентантами культури народу в літературному творі. Трансформовані фраземи є не лише окрасою мовлення, вони вносять у текст додатковий стилістичний колорит, експресивне наповнення, додаткові семантичні відтінки, активізують сприйняття загалом. Авторські видозміни значною мірою розширюють функціональне поле таких висловів, з урахуванням стилістичних особливостей.

Роман Петра Шекерика-Доникова „Дідо Иванчік” розповідає читачам про втрачену (на час написання роману) „старовіцку” віру горян. Незважаючи на те, що текст пролежав закопаним у землі понад пів століття, він дійшов до читача. Роман не містить яскравих сюжетних ліній, проте містичний гуцульський світ відображений настільки правдиво, що читач повністю поринає у нього. Це унікальний твір, який містить багато смислових кодів: мітологічний, природний, філософський, історичний.

Петро Шекерик-Доників написав свій твір гуцульським діалектом, тому він містить фразеологізми, що мають риси літературної і діалектної фразеології, що свідчить про єдність літературної та народно-розмовної мови.

Виокремлено 304 фраземи, із яких: 144 – зафіксовано у словнику фразеологізмів української мови (69 – загальнонаціональні, 75 – трансформовані); 160 – авторські). Щоб схарактеризувати дії, вчинки персонажів, письменник часто використовує діалектні фразеологізми.

У романі „Дідо Іванчік” ми виокремили такі тематичні групи (традиційні, трансформовані, авторські фразеологізми) на позначення дій, вчинків, поведінки людини, діяльності у стосунках із будь-ким, будь-чим (*заткнути за пояс, харамани пускати, утерти роги*); якості, ознаки, стану предмета, явища, дії (*п’єте почерез десєте, гинути за любов, єк риба за водов єк раз у палец фівкнути*); фізично-емоційного стану особи (*ледве си на ногах держєти, студєні мрії загимзїли минї по тілі, кулаки їсти*); мовленнєвої та мисленнєвої діяльності (*словечком син и обзивати, наруби на чолї, дути пацирку*); періоду, часу, місця, кількості (*єк оком кліпнути, ніч така видка, шо мож було мак зберати, єк волося на голові*); характеристики, властивості та якості людини (*ни усї дома, і трєтої ни розумїти, ні до Бога, ні до людий*); лайливих слів, прокльонів, іронії (*цур вам і пєк вам, біа би ти голов бамбірила, кости би му стирчєли з гробу*); зовнішнього вигляду людини (*єк з ока випав, головов – то майже у саму стєлю бивси*); абстрактного явища (*старий світ перевертаєтси на моїх очєх, ни та скрипка тепєр играєт на світї, вєта за вєту*); місця людини у суспільстві та позначення спорідненості між людьми (*став богом і паном на всї гори*).

Найбільш репрезенттивною є тематична група на позначення дій, вчинків, поведінки людини. Автор створює та трансформує багато фразем, які відображають побут гуцулів: *утерти роги, висипати зуби буком, показувати фітлі*.

Переважають фраземи на позначення фізично-емоційного стану. Вони виражають почуття страху та тривоги *аж зубами клєнцкотів, рот ми заціпило зострахє, кров ціпенїє в жилах*. Такі вирази допомагають точніше зрозуміти душевний стан героїв та особливості вчинення ними тих чи тих дій. Цікавими, на наш погляд, є танатологічні фразеологізми. Письменник майстерно відобразив вірування гуцулів у потойбічний світ у фраземах: *зажмурити свої очі, покотити свої роги, вирєдити в диру на тот світ*.

Особливо невичерпна фантазія письменника у створенні колоритних лайливих виразів, не зазначених у словнику. У прокльонах виражена надмірна емоційність та експресивність гуцулів: *та абес си спер аж там, де воді конець. Тай абес так ни мав ніколи пристанівку, ек вітер ни маєт*. Проте більшість з них уже не містять негативної семантики, а просто стали вставними конструкціями *кріс душу вам маму псом усім*.

Аналізований твір також містить розгалужену систему фразеологізмів із соматизмами (назвами частин тіла). Такі фразеологізми семантично націлені на образну характеристику людини: позначають характер (*ни то йиму шуміло у голові*), фізичний стан (*однов ногов уже був на тім світі*), розумову діяльність (*шош бракуєт у голові*), дії людини (*взєти під ноги*).

Розглядаючи фразеологію у широкому розумінні, ми виокремлюємо також паремійні одиниці, які письменник використовує для реалізації авторського задуму: надати додаткової колоритності мові автора, засвідчити народну мораль: *лихо ніколи ни спит ні вночі, ні в днину; лиш пусти котюгу під стів, то уна видразу вилізет тобі й на стів; гора з горов си лиш ни зийдет, а чоловік з чоловіком, то завше си може зийти*.

Рівень володіння фразеологізмами у сучасних школярів порівняно низький. У їхньому мовленні переважає просторічна лексика та суржикові конструкції. Тому збагачення мовлення дітей фразеологізмами, засвоєння їхніх значень і особливостей вживання вимагає цілеспрямованої, спеціально організованої роботи.

Проаналізувавши чинну програму та підручники, ми дійшли висновку, що для вивчення фразеологізмів у школі виокремлено мало часу, лише 6 годин у 6 класі. Вважаємо необхідним збільшити кількість годин на вивчення розділу „Фразеологія”, адже за такий малий проміжок часу учні не встигають досягнути різноманітності фразеологічних одиниць.

У лінгводидактичному аспекті розроблено вправи на формування мовної та комунікативної компетентностей, для вивчення розділу „Фразеологія”

учнями 6 класів закладів загальної середньої освіти. Запропоновано урок-вікторину для учнів 6-их класів „Цікава фразеологія”.

Думаємо, поглиблене вивчення школярами фразеологічних скарбів українського народу не лише збагатить їхній лексикон, але й прилучить до історії та духовних надбань народу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Авксентьев Л. Сучасна українська мова. Фразеологія. Харків: Вища школа, 1983. 137 с.
2. Аді як заговорив дідो Іванчік. URL: <https://opinionua.com/2019/11/05/adiyak-zagovoriv-dido-ivanchik/> (дата звернення: 12.04.2021).
3. Алексеенко М. Ещё раз о нерешённых проблемах фразеологии. *Slavica Stetinensia*. № 8. S. 83–103.
4. Алефіренко М. Ф. Теоретичні питання фразеології. Харків : Вища школа, 1987. 133 с.
5. Бабич Н. Фразеологія української мови: навчальний посібник : у 2 ч. Чернівці, 1970–1971. Ч. 1. 63 с. ; Ч. 2. 90 с.
6. Берегуля М. Фразеологічні одиниці з соматичним компонентом у романі Петра Шекерика-Доникова „Дідо Іванчік”. *Матеріали студентської наукової конференції Чернівецького національного університету* (20–21 квітня 2021 року). Філологічний факультет. Чернівці: Чернівец. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2021. С. 21–22.
7. Буда В. Діалектизми в етнографічних описах роману Петра Шекерика-Доникова „Дідо Іванчік”. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія: Літературознавство, 2016. № 44. С. 46–50.
8. Булаховский Л. Курс русского литературного языка. Киев : Рад. школа, 1952. Т. I. 276 с.
9. Булаховский Л. Курс русского литературного языка. Киев: Рад. школа, 1953. Т. 2. 437 с.
10. Венжинович Н. Простір і час в українській фразеології: лінгвокультурологічний аспект. *Міжнар. наук. конф. „Prostor in čas v frazeologiji”* (Любляна, Словенія, 27–28 березня 2015 р.).

11. Венжинович Н. Фраземіка української літературної мови: когнітивний та лінгвокультурологічний аспекти : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01 / Інститут української мови НАН України. Київ, 2018. 503 с.
12. Вилетіла сорока з чорного потока. URL: <https://zbruc.eu/node/100339/> (дата звернення: 4.04.2021)
13. Ганич Д., Олійник І. Словник лінгвістичних термінів. Київ, 1985. С. 324.
14. Глазова О. Українська мова: підруч. для 6 кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ: Видавничий дім „Освіта”, 2014. 240 с.
15. Гнаткович Т. Текст як основа формування мовної компетенції учнів. URL : http://ps.stateuniversity.ks.ua/file/issue_47/21.pdf.
16. Гуцульські говірки: Короткий словник / за ред. Я. Закревської. Львів : Інститут українознавства НАНУ, 1997. 232 с.
17. Грещук В. Гуцульські фонетичні риси у мові роману Петра Шекерика-Дониківа «Дідо Иванчік». *Діалектна мова: сучасний стан і динаміка в часі: До 100-річчя професора Федота Трохимовича Жилка*. Київ, 2008. С. 69–71.
18. Грещук В. Мова роману Петра Шекерика-Доникова „Дідо Иванчік”. *Українознавчі студії*. 2007–2008. № 8–9. С. 48–62.
19. Грещук В., Грещук В. Діалектне слово в тексті та словнику: монографія. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2015. 372 с.
20. Грещук В., Грещук В. Фраземіка у словнику „Гуцульська діалектна лексика в українській мові”. *Мовознавчі студії*. Вип. 2: Фразеологізм і слово у тексті і словнику (За матеріалами Всеукраїнської наукової конференції на пошану 75-річчя від дня народження професора Мар’яна Демського / упорядники: К. Іваночко, О. Кушлик, П. Мацьків, М. Стецик, М. Яким, Я. Яремко, Л. Баранська. Дрогобич: Посвіт, 2010. С. 70–79.

21. Даскалюк О. Аналіз семантики предиката (імператива) у текстах молитов та замовлянь гуцулів. *Вісник Прикарпатського університету : Філологія*. Івано-Франківськ, 2012. Вип. XXXII–XXXIII. С. 320–323.
22. Дехтярьова О. Діалектна фразеологія української мови як об'єкт лінгвостилістики. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Філологічні науки. 2015. Вип. 38. С. 131–133.
23. Дехтярьова О. Діалектні фразеологізми в художніх текстах як джерело лінгвокультурологічних студій. *Слов'янський збірник: збірник наукових праць*. 2012. Вип. 17. Ч.1. С. 121–126.
24. „Дідо Іванчік” повна версія. URL: <https://www.youtube.com/playlist?list=PLynebLHW9NLIYV2gIpsq0ZpH5VUdeDqud> (дата звернення: 05.05.2021).
25. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / гол. ред. Мельничук О. Київ, 2012. Т. 6. 565 с.
26. Єрмоленко С., Сичова В., Жук М. Українська мова: підруч. для 6 кл. загальноосвіт. навч. закл. / Київ: Видавничий дім „Освіта”, 2014. 272 с.
27. Жайворонок В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. Київ: Довіра, 2006. 703 с.
28. Жуков В. Семантика фразеологических оборотов: учеб. пособие. 3-е изд., перераб. Москва, 1990. 345 с.
29. Заболотний О., Заболотний В. Українська мова: підруч. для 6 кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ: Генеза, 2014. 256 с.
30. Загадковий дідо Іванчік, що знову заговорив „гуцульською мовою”. URL: <http://www.chytomo.com/zahadkovyj-dido-yvanchik-shchoznovuz-ahovoryv-hutsulskoiu-movoju/> (дата звернення: 4.04.2021).
31. Зеленчук В. Літературний шедевр Гуцульщини. Петро Шекерик-Доників. Дідо Іванчік. *Верховина*, 2007. С. 4–6.

32. Івченко А. Українська народна фразеологія: ономазіологія, ареали, етимологія. Харків : Вища школа, 1999. 304 с.
33. Кузь Г. Лексичні запозичення в діалектній фразеології говірок Чернівецької області: Діахронічний аспект. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*. 2019. № 54. URL: <https://ispan.waw.pl/journals/index.php/sfps/article/view/sfps.1774> (дата звернення: 25.09.2021).
34. Кульбабська О., Шатілова Н. „Пишу, як серце диктує...” (Ідіостиль Сидора Воробкевича) : монографія. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2016. 456 с.
35. Ларин Б. История русского языка и общее языкознание. Москва, 1977.
36. Лаюк М. Ци ше дзвонєт дзвони на світі? URL: <https://nspu.com.ua/novini/miroslav-lajuk-ci-shie-dzvoniet-dzvoni-na-sviti/> (дата звернення: 4.04.2021).
37. Лещенко Г. Компетентнісний підхід до вивчення фразеології в загальноосвітній школі. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. Вип. 10. 2016. С. 108–112.
38. Маслова В. Лингвокультурология : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. Москва: Академия, 2001. 208 с.
39. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / за ред. М. Пентилюк. Київ: Ленвіт, 2009. 400 с.
40. Мовчун А. Мовні скарби: вивчення фразеологізмів у школі. Київ: Либідь, 2000. 192 с.
41. Мокієнко В. Спроба системного етимологічного аналізу українських фразеологізмів. *Мовознавство*. 1974. № 2. С. 26–36.
42. Морараш Г. Ідіолект Євгенії Ярошинської : монографія. Чернівці: Друк Арт, 2018. 304 с.
43. Мусіхіна Л. Магія гір: чарівне в житті гуцулів. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2012. 61 с.

44. Негрич М. Скарби гуцульського говору: Березови. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. 224 с.
45. Олійник М. Фразеологія гуцульських говірок: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – „Українська мова”. Львів, 2002. 20 с.
46. Петро Шекерик-Доників. Таємниця „Діда Иванчіка” / #01 Сезон 4 / ART Персона. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=JodwY17F7Is> (дата звернення: 22.04.2021).
47. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Українська мова (5-9 класи). Київ, 2017. URL : <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednyaosvita/navchalni-programi/navchalni-programi-5-9-klas> (дата звернення: 5.11.2021)
48. Пустохіна В. Гуцульські фонетичні риси в романі П. Шекерика-Доникова „Дідо Иванчік”. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/15880/1/Гримашевич%20Пустохіна%20177-181.pdf>
49. Салій О. Сей край невичерпної краси : гуцульський текст в українській художній прозі кінця XIX – початку XX століття. НАН України, Ін-т Івана Франка. Київ : Наук. думка, 2018. 324 с.
50. Селіванова О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти) : монографія. Київ; Черкаси: Брама, 2004. 376 с.
51. Симоненкова Т. Формування навичок культури мовлення у процесі роботи з фразеологічними одиницями. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 8. Філологічні науки (мовознавство). Вип. 4. 2012. С. 162–169.
52. Скрипник Л. Фразеологія української мови. Київ: Наук. думка, 1973. 279 с.
53. Словник буковинських говірок / за заг. ред. Н. Гуйванюк. Чернівці: Рута, 2005. 688 с.

54. Словник фразеологізмів та паремій Чернівецьчини: матеріали до словника фразеологізмів та паремій Чернівецьчини / уклад.: Г. Гузь, Н. Руснак, М. Скаб, Л. Томусяк. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2017. 352 с.
55. Словник фразеологізмів української мови / уклад.: В. Білоноженко та ін. Київ : Наук. думка, 2003. 1104 с.
56. Ужченко В. Народження і життя фразеологізму. Київ: Рад. школа, 1988. 278 с.
57. Ужченко В., Ужченко Д. Фразеологія сучасної української мови. Київ: Знання, 2007. 494 с.
58. Українська мова : Енциклопедія. Вид 2-ге, випр. і допов. / за ред. В. М. Русанівського та ін. Київ: „Українська енциклопедія”, 2004. 824 с
59. Фразеологічний словник української мови / уклад.: В. Білоноженко та ін. Київ: Наук. думка, 1993. 984 с.
60. Шарговська О. Хто такий дід Іванчик і чому він мусить говорити до всіх. URL: <https://chytomo.com/khto-takuj-dido-yvanchik-i-chomu-vin-musyt-hovoryty-do-vsikh/> (дата звернення: 05.11.2021).
61. Шекерик-Доників П. Дідо Іванчик. Брустурів: Дискурсус, 2020. 832 с.
62. Шекерик-Доників П. Дідо Іванчик. Верховина: Гуцульщина, 2007. 495 с.
63. Шекерик-Доників П. На дні озера: оповіданє на тлі давного гуцулського переказу про Татар. Львів, 1913. 22 с.
64. Шекерик-Доників П. Рік у віруваннях гуцулів: вибрані твори. Верховина: Гуцульщина, 2009. 353 с.
65. Ющук І. Українська мова. Київ: Либідь, 2004. 640 с.
66. Янчук Н. Фразеологічні одиниці в романі Петра Шекерика-Доникова „Дідо Іванчик”. *Вісник Прикарпатського національного*

університету імені Василя Стефаника. Філологія. 2010. Вип. 25–26. С. 198–202.

67. Яцьків М. Фразеологія художньої прози закарпатоукраїнських письменників Мирослава Дочинця та Дмитра Кешелі: лінгвокультурологічний аспект : дис. ... канд. філол. наук. Ужгород, 2021. 244 с.